

Boris ŠKVORC (Split)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Macquarie University, Sydney, Australia
bskvorc@ffst.hr

**KRLEŽA I ANDRIĆ, LOKALNA I GLOBALNA IDENTIFIKACIJA:
FIKCIONALIZACIJA FAKTOGRAFSKOG;
POETIKA KAO (I) POLITIKA**

O vrlo složenim temama nikad se ne može
govoriti jednostavnim jezikom svakodnevnice. (F. Jameson)¹

Ovaj se rad nastavlja na studiju o konstrukciji nacionalnih identiteta kod Krleže i Andrića gdje se govorilo o modalitetima fikcionalizacije faksije i generičkim modelima uslojavanja pri/povijesni o nacionalnim identitetima.² U središtu su istraživačkog zanimanja problemi lokalnog i globalnog nagovora te utjecaja 'faksijskih' impostacija Iva Andrića i Miroslava Krleže na dekodiranje značenjskih slojeva 'univerzalnih vrijednosti' u njihovim fiksijskim tekstovima. Nakon ustanovljavanja konstrukta 'fikcionalizacije faksije' dolazimo u područje gdje je važno metodološki razgraničiti tipove lokalnog i globalnog nagovora. Tu se nastavlja rasprava o fikcionalizaciji (prividno) faktografskog kod dvojice autora. U tom kontekstu pitanju identifikacije i identiteta može se pristupiti iz pozicija poetičkog i političkog nagovora, odnosno različitih tipova nagovora autorskih instanci teksta i njihove kulturalne intervencije. U svojim poetikama i jedan i drugi pisac primjenjuju čitav niz taktika kojima 'govore ono što ne misle' kako bi se pozicionirali u odnosu na generatore moći, nagovora zajednica i mjesta na kojima fatička funkcija jezika preuzima primat nad značenjskom (referencijalnom i poetičkom). To čine iz političkih razloga, istovremeno inzistirajući na

¹ Ovo je citat iz Jamesonove knjige *The Political Unconscious*, odnosno Političko nesvjesno (Jameson, 2004).

² U broju *Lingua Montenegrina* 5/2010 (str. 297–334) objavljen je tekst pod nazivom 'Konstrukcija, prenošenje i preoblikovanje priče(a) o nacionalnim identitetima: o Krležinom Starčeviću i Andrićevom Njegošu', koji valja smatrati okvirom za ovu studiju, odnosno njezinim prvim dijelom. Usp. također Škvorc, 2006.

vlastitoj poetici koja (fingira da) je poetološki izdvojena iz hegemonije moći zajednica u kojima žive i djeluju. Za razliku od dekodiranja obrazaca kojima se razotkrivaju naratološki i ideologemski procesi, čini nam se da su načini na koje lokalno postaje 'primjer' globalnog (i obratno) od posebne važnosti za razumijevanje tih književnih diskurza, posebice u tekstovima koji su usmjereni na konkretni, odnosno esejistički model nagovora. Ovaj rad bavi se najviše tim problemima kako bismo 'pomnim čitanjem' tekstova (ali i diskurzivnih uokvirenja) te dekonstrukcijom nekih ustaljenih stereotipa o Krleži i Andriću došli do pozicije iz koje je moguća interpretacija (odnosno rekonstrukcija) značenjskih slojeva na kojima je autorska intencija teksta vrlo jasno vidljiva. U tekstu tvrdimo da dekodiranjem impostacije autora u esejističkim tekstovima postaju jasnije njihove pripovjedačke i intencijske taktike u romanima koji su odavno već postali dijelom kanona. To međutim ne znači da neke njegove postavke (granice) ne treba uvijek iznova propitivati, posebice na razini promjena u hegemonijskoj paradigmi (raspršene) moći (čitalačke, odnosno akademske kompetencije) zadnjih dvadesetak godina.

Ključne riječi: *poetički i politički nagovor, lokalna i globalna identifikacija, Krleža, Andrić, fingiranje, interpretacijske zajednice, hegemonija, fakcija, fikcija*

1. Fikcionalizacija faktografskog: o razlici, lokalnoj identifikaciji i pripovjednoj konvenciji

Nakon razgraničavanja područja kompetencije autorskog nagovora između fikcijskih tekstova i eseja, fikcionalizacije esejističkog i načina na koji se može iščitati intencija u toj fikcionalizaciji i kod jednog i kod drugog pisca, postavlja se pitanje što je Andrićevim i Krležinim tekstovima lokalno a što je to što postaje globalno impostirano, na obje razine analize pripovjednog teksta, onako kako smo analitički proces i razumijevanje teksta prepoznawali i razumijevali u školskim 'udžbenicima'. Najprije, riječ je o onoj razini koja se tradicionalno nazivala sadržajnom i koja je, na temelju mimetičkog (ili dijagetičnog) shvaćanja funkcije književnog teksta, uglavnom korespondirala sa 'stvarnošću vremena i prostora' ili imaginarnog uvjetovanog geografijom prostora, odnosno (alegorijske) slike koja 'ukazuje na nešto *drugo*'. Mimetičnost je uvijek bila shvaćana kao 'povijesna slika'. Ali na razini te izgradnje dijagetičkog, samostalnog konstruiranog svijeta (v. Gennete i Bal, u Biti, 1991) i njegove (avangardne i postmoderne) samosvojnosti pojavljuju se stupnjevi vjerodostojnosti koji reprezentiraju, a ne prezentiraju stvarnost. Vučković u tom smislu uz alegorijsku sliku kao karakteristiku ekspresionističke poetike, na koju se naslanja Andrić, navodi i jaz između povijesti i stili-

zacije pri/povijesnog, odnosno 'nehistorijske koncepcije'. Te elemente analize 'školska' interpretacija često nije uzimala u obzir, pogotovo kad se radi o razini stilizacije koja pričom o jednom vremenu istovremeno alegorijski ukazuje na druge događaje, ali i drugu 'imaginarnu geografiju', odnosno 'raspored snaga u kojem se odigrava igra politički izrecivog i neizrecivog (istovremeno s umjetnički kazivim i nekazivim, koje je često više pitanje diskurza nego li estetskog nagovora).³

S druge strane, dakle, riječ je o formalnoj razini (danas bismo rekli diskurzivnom zasićenju forme), onoj koja je pratila i analizirala inovacije i generičke promjene u iskaznom kompleksu, odnosno o načinima na koje su tematski slojevi teksta usijecani u formalna obilježja modernog (i postmodernog) književnog izričaja, od prvih tekstova naših autora koji se mogu čitati kao postmoderno urušavanje konvencija ekspresionizma (v. 'Hodorlahomor veliki' ili 'Put Alije Đerzaleza'). Ono što je pritom zanimljivo jest činjenica da se kod autora koje ovdje analiziramo taj postupak formalnog praćenja tijekova razvoja književnog izričaja realizira bitno različito, premda rade, pišu i kulturno djeluju u istom (ili vrlo sličnom) diskurzivnom okružju i uokvireni su sličnim diskurzivnim (političkim i kulturološkim) parametrima, barem kad je u pitanju društvena konsolidacija (hegemonija) diskurza.

Ako govorimo o Andrićevu iskazu, onda svakako valja reći da se njegov tekst uklopio u trend tako naz(iv)anih malih književnih diskurzivnih praksi koje se svojim inzistiranjem na prostoru 'između' usijecaju u kanon književnosti kao izdvojenog sustava vrijednosti i poticaja drugim pri/povijesnim praksama na razini izdvojenosti, posebnosti i različitosti (u odnosu na onako shvaćen kanon kako Harond Bloom zamišlja 'književnost zapadnog književnog kruga' i uokvirujuća rubna djela koja ga propituju).⁴ Naravno, govorimo o njegovoj fazi nakon *Nemira*, koja se konsolidira s prvom 'povijesnom i alegorijskom pričom' u pravom smislu te riječi.⁵ U njegovim tekstovima, dakle, na prvi pogled djeluje posebno uokviren, povijesno zadan i mimetički reproducirani prostor legende i mitologemskog sažimanja povijesti. S druge pak strane vidljivo je, na temelju Vučkovićevih analiza, da je riječ o

³ Manfred Frank (v. 1994) u svojim analizama kazivog i nekazivog uglavnom ostaje na ovoj drugoj razini, ali ukazujući na 'arheologiju' Michaela Foucaulta i 'hermeneutiku' Jacquesa Lacana, dolazimo i do pitanja izrecivog i neizrecivog na skali vjerodostojnosti iskaza u određenom prostoru i vremenu. O tome je dosta pisao Kordić (2007), posebno u poglavljima 'Politika lažljivih priča' i 'Politika pripovednih strategija'.

⁴ V. knjigu Haroda Blooma *The Western Canon: The Books and Schools of the Ages*. New York: Harcourt Brace, 1995.

⁵ Usp. Vučković, 2002. i poglavlje: 'Andrićeva proza i književnost ekspresionizma', posebno str. 6 i 12. U tekstu koji otvara knjigu također piše o povijesnom tekstu koji ima 'nehistorijsku koncepciju' kao o posebnom obilježju ekspresionističke proze.

popunjavanju 'gotovo svih kućica' u tablici koju na umu ima A. Döblin kad piše o ekspresionističkom romanu (isto:10), bilo kad je riječ o stiliziranoj poetskoj strukturi, konstrukciji povijesnog sadržaja ili a-povijesnoj koncepciji, uključujući i opasku A. Arnolda o 'snažnim ličnostima koje se sukobljavaju sa skučenim okolnostima života (i) ulaze u različite konflikte. Tu je također prisutan dinamički ritam pričanja i 'erotski ekscesi' koje naglašava Vučković interpretirajući Arnolda, Eschmida i Döblina.

Pozicioniranje u kanonu dakle jest svjestan čin, ali se fingira uokviravanje u prostoru drugosti. Po srijedi je dakle dvostruki bijeg: u (kulturnu) geografiju izgubljenog prostora i vrijeme koje se može prenijeti jedino dijagetičkom stilizacijom koja samo u svom detalju počiva na mimetičkom shvaćanju književne konvencije, ali i u realni prostor povijesti. To je zapravo razlog zašto je takav 'manirizam postupka' mogao preživjeti od razbolja ekspresionizma do razdoblja postmodernizma. Uostalom, isti model stilizacije 'imaginarnе geografije' alegoriziranog realnog prostora prisutan je od djela u kojima prevladava ekspresionistički model dekonstrukcije identiteta ('Mustava Madžar', 'Za logorovanja', 'Put Alije Đerzaleza') do postmodernih dekonstrukcijskih sekvenci raspada 'pripovjednog jedinstva' tekstualne fokalizacije u *Prokletoj avliji*. Kad već govorimo o ekspresionističkom modalnom tkanju, pogledajmo kako se 'realna geografija' mogućeg pogleda na *drugog* umeće u imaginarni prostor 'istoka' u koji se smješta tekst (dekonstrukcija) legende. Paša iz priče/pripovijetke/pripovetke 'Za logorovanja' rođen je u Carigradu i dvorski je čovjek, a put u zabačenost ('zapadnu'), dakle u Bosnu, autorska instanca fokalizirana kroz njegovu svijest opisat će ovako:

On je prezirao te Bosance, muslimane, neuke, surove, nevjerovatno ograničene ljude što tako svečano i s toliko važnosti govore svoje gluposti. Prezirao je Srbe, čupavu, mrku, fanatizovanu raju, što se tako bezumno bore protiv starih i velikih institucija i slijepo srću u smrt, gubeći za puste snove i legarije 'lijep život', kako ga je on zvao. Prezirao je ponizne Jevreje, bradate popove i lukave fratre, kao svijet bez časti i dostojanstva. I jednom je, poslije neke fratarske deputacije, rekao svom ćehaji:

'Kad propadne i potone sav svijet i sve države, vjeruj, ovi će fratri plivati, kao zejtin, po vrhu.'

On je mrzio svu tu zemlju, mračnu i gorovitu, s rastrganim pejzažem i ludom klimom, kao i njene stanovnike, vječno nemirne i zavađene, jer mu je bilo odvratno sve što je glasno, oštro i neumjesno.

Ovdje se prepoznaje tip 'fluktuacije pripovjedne inteligencije' (Genette, 1980) koji autorsku instancu stavlja u poziciju drugog u odnosu na vlastitu ideologemsku zasićenost. Problem identifikacije i lokalnog pozicioniranja u odnosu na šire zamišljene tipove kolonizacijskih identifikacija iskazuje se

drugačije nego kod Krlježe: drugi ima ravnopravan glas i onaj je koji 'baca novo svjetlo' na kaos lokalnog usložnjavanja mitologemske prakse preživljavanja. U tom smislu 'podražavanje obrasca' o kojem govori Vučković samo je izvanjski okvir lokalnom koje se može iščitavati tek na temelju uvažavanja diskurzivnog zasićenja kojim je uvjetovano. Odnos prema zapadnom kanonu je izvanjski, tako da on ne utječe previše na usložnjavanje značenjskih instanci koje se polučuju iskazanim. Tekst funkcionira na dvjema odvojenim razinama: onoj koja se oslanja na formalne okvire 'zakonitosti stilske formacije' i onoj koja se kao konstanta provlači kroz transformacije kulturalne geografije prostora i narativnih taktika sažimanja i usporavanja vremena.⁶ Andrić svoju poziciju ne-pripadanja kolonijalnoj sili koja je agens njegove 'priče o nama' vidi i svjestan je da je može dekonstruirati isključivo dajući joj glas kojim će se samoidentificirati i označiti kao vrijednost (fluktuirajućeg) označitelja.

S druge pak strane Krlježin tekst je polazio od unaprijed predmnijevanog mjesta pozicioniranja tekstova i intencija u većinskom, zapadnom kanonu kao okviru koji 'zadaje pravila igre', odnosno granice pisanja, ma koliko se to iz pozicije njegove 'pobune' činilo drugačije. To mjesto identifikacije nije traženo iz pozicije izdvojenosti i svijesti o potrebi da se lokalno obilježena razlika uvaži na razini fluktuirajućeg pripovjedača. Razliku je Krlježa gradió kroz svoje taktike manipulativno, odnosno iz perspektive autorske intencije određivao se prostor vlastite impostacije i pripadnosti, bez otklona koji bi dopuštao različitost, zemljopisnu i kulturološku, u odnosu na one čijim se sredstvima služio, istovremeno podrivajući autoritet njihove moći i kulturalne paradigme kojom su tu moć (iz)gradili. Njegov drugi nije na Orijentu, nego u Beču i Budimpešti. Pritom, u ogledanju s tim *drugim* njegova pripovjedna intencija ne inzistira na razlici koja počiva na tradiciji posebnosti i njezinom specifičnom lokalno obilježenom odnosu prema Zapadu kao *drugom* u kojem se ogleda autopredodžba vlastitosti (to čini istovremeno u tekstu negirajući ono drugo na temelju kojeg gradi novotradiciju *razlike* i sliku provincije kao mogućeg polja izdvojenosti). On je doduše svjestan kolonijalne situacije 'ne-pripadanja', pogotovo u tekstovima u kojima progovara o poziciji Hrvatske u odnosu na Mađarsku u vrijeme 'kolonizacije' uvjetovane Ugarsko-hrvatskom nagodbom. Ali istovremeno kolonija i 'onaj prostor između' civilizacija i kultura je negdje drugdje, a ne u prostoru vlastite drugosti i provincijalnosti u odnosu na Centar s velikim C.

U eseju 'O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstvu' Krlježa *drugost* u odnosu na 'civilizaciju' Okcidenta doduše locira u zagrebačko predgrađe, ali u kontekstu koji, društveno, kulturalno, civilizacijski i klasno 'drugačiji Zagreb' dovodi u usporedbu s Kongom, i to onako kako je taj stereotip 'izvan-

⁶ O 'polaganosti' i taktikama odugovlačenja v. Eco, 2005.

kulturalnosti' vidjela ondašnja globalna kultura dominacije.⁷ On tu usporedbu izvodi kao poređenje *drugog Zagreba*, onog izvan privilegiranog kruga povlašćenih (instrumenata kolonizacije!?) s nečim što nije dostojno civilizacijskog kruga gdje to (ironizirano i ismijano) hrvatstvo *ipak* pripada samim 'stanjem stvari'. U tom smislu su *Kongo* ipak drugi, oni izvan civilizacijskog kruga Hrvatske, polukolonije koja to, prema Krležinoj interpretaciji, jest samo politički, ali kulturološki ipak predstavlja drugost prema uvriježenom stereotipu o koloniji i, kasnije ćemo vidjeti, Orijentu koji je tu, odmah preko Save i Une, odnosno koji je neposredni drugi, onaj *Andrićev* drugi. Pozicioniranje 'između' kultura, paradigmi i centara moći, odnosno mimetički odnos prema stvarima kakve doista jesu bile (a ne onakve kakve su trebale biti u piščevoj bidermajerom ipak zasićenoj svijesti) u Krležinim tekstovima izostaje. Kvalitetno promišljajući klasnu i nacionalnu problematiku, on (ipak) presječište svjetova i kulture situacijski vidi na drugom mjestu, izvan svog mimetiziranog kulturalnog kruga, istočno od Une. Stoga njegova poetika podražava politiku prozapadne (ne)jednakosti kao preduvjeta opstanka zajedničke (doduše glupavo malograđanske, paradne i bidermajerske, ali ipak) jedinstvene kulture *pripadanja* upravo toj drugosti 'vatrogasne kacige' na koju se u esejima iz *Evrope danas* istovremeno tako žestoko obrušava.

Za razliku od Krležina interteksta upravo na taj način, dakle uz uočavanje 'razlike' i 'izdvojenost iz kruga' privilegiranog Oksidenta, možemo tu situacijsku pozicioniranost izvlaštenosti i drugosti (pro)čitati kod Andrića.⁸ Krležin tekst je prije svega većinom odjek književnih zbivanja (ekspresionističkih, socijalrealističkih, egzistencijalističkih, čak i postmodernističkih; v. Škvorc, 2003) i to bez manipulacije koja to želi prikriti, a kakav smo slučaj išitali iz Andrićevih taktika. Štoviše, upravo suprotno: kao da se ta pripadnost želi naglasiti. S tim u vezi posebno je indikativno Osiječko predavanje u kojem izravno govori o utjecajima i odjecima Oksidenta na profiliranje lokalne identifikacije. Riječ je dakle o kontinuiranom procesu koji se performativno zbiva praćenjem i (mimetičkim?!) podražavanjem 'europskih trendova', od mimetičkog podražavanja ekspresionističke poetike (drugačijeg i kudikamo

⁷ Čini mi se da je Krležin agens koji inzistira na razlici zasićen idejom kolonije kao nečim što još uvijek treba 'civilizirati', i to čak u neposrednom susjedstvu, onom u kojem je Nemčić vršio taj epohalni 'pogled u Bosnu', a da njegov Zagreb i njegova konstrukcija imaginarne geografije lokalne identifikacije živi u nerealnom svijetu uvjetovanom naturalizacijom vlastita prostora imaginarne geografije kao – privilegiranog Zapada.

⁸ U tom bi smislu jedna smjelija analiza mogla otvoriti prostor usporedbe filmskih uradaka Emira Kusturice, u svom vremenu 'razlike' i polietničnosti (multikulturalnosti?!), u odnosu na Andrićevu paradigmu *drugosti*. Tu bismo, na temelju Pharekovih analiza (2000), mogli otkriti zanimljiv prostor 'taktiziranja' vezano uz ono što Kordić (2007), između redaka, zove političkim ugovorom.

izravnijeg od Andrićeva!), psihološkog realizma, egzistencijalizma, pa čak i (intuitivnog) nagovještaja postmodernog urušavanja 'metapriča' u *Zastavama* (o tome v. Škvorc, 2003).

Naravno, i kod Andrića možemo iščita(va)ti slojeve ekspresionističke poetike kao na primjer u priči/pripovjetki 'Put Alije Đerzeleza', na primjer, ili kroz *blueprint* kasnijeg postupka naturalizacije legende, za što je odličan primjer 'Priča o Japanu'. Kasnije također možemo uočiti neke elemente širih kulturoloških uključenja, od socijalnog realizma (*Gospodica*), sve do (da li intuitivnog?) naslanjanja na poetiku u nastajanju, odnosno apropijaciju postmodernističke zapitanosti nad fenomenima pripovjedača i pripovijedanja kako se ovi pojavljuju u *Prokletoj avliji*.⁹ Međutim, važno je naglasiti činjenicu da se u njegovu korpusu ti odjeci 'suvremenih strujanja' pojavljuju kao ugovor na razini prijenosa funkcionalnih slojeva priče, dakle konvencije njezina prijenosa, a ne kao motivacijski pokretači pisanja, bar ne u onolikoj mjeri u kojoj je to slučaj kod Krlježe.¹⁰ Možda je to malo nategnuta teza, ali se tako čini kad se iz tradicionalno impostirane perspektive propituje školski postavljen odnos sadržaja i forme, odnosno stilskih formacija koje su uokvirile to razdoblje i načina na koji naši autori u takav globalni horizont očekivanja utiskuju *razliku* koju proizvode svojim tekstovima. Tome je tako na objema razinama: poetičkoj i političkoj.

A kada govorimo o odnosu tih pokretača i procesu naracije nacionalnih kompleksa, onda smo zapravo izuzetno blizu pitanju određivanja odnosa prema tipovima uokvirujućih identifikacijskih obrazaca i prostoru manipulacije drugim (ovdje Oksidentom) kao mjestom koje će konstruirati Andrićev Ori-

⁹ Peter Bürger u svojoj *Teoriji avangarde* piše o sličnostima između poetike ekspresionizma i onog što se u vrijeme pisanja te knjige i uređivanja njezina engleskog izdanja (1984) nazivalo 'obrisima poetike postmodernizma'. U elementima 'decentralizacije pripovjedačke svijesti', nagovještaja isprepletanja stilova i prodoru drugih medija (uključujući i usmenu priču – legendu i svakodnevnu poetiku nagovora), Bürger vidi prethodnicu postmoderne dekonstrukcije upravo u razdoblju ekspresionističke poetike. Dok Vučković (2002) čita A. Arnolda (1972) i naglašava neposrednu naraciju i 'alegorijsko uopštavanje' kao važne karakteristike te poetike, spominju se i dinamizacija forme, intenziviranje sintakse, ali i simbolizacija značenja i tipizacija likova. U 'sukobu snažnih ličnosti sa skučenim okolnostima života' dolazi do dekonstruiranja čvrstih, tipiziranih obrazaca i 'napuklina u sistemu' koji nagovještavaju upravo ono o čemu govori Bürger kad uspoređuje ovaj tip avangardnih strujanja s dekonstrukcijskim mogućnostima čitanja u postmoderni. U tom smislu dekonstrukcijski se mogu čitati i spomenute kratke proze iz 1920-ih godina. Usp. i Oraić Tolić, 1996. posebno poglavlje 'Avangarda i postmoderna'. U svojoj knjizi o postmodernizmu Jerkov (1991) upravo postupak smatra središnjim mjestom identifikacije postmodernističkog nagovora.

¹⁰ O toj dinamici odnosa između impostiranosti pripovjedačkih taktika i nagovora teksta v. Eco, 2005.

jent, i to sredstvima vlastitog aparatorija, onog što propituje svoje unutar-tekstovne i zajedničke diskurzivne odnose (kulturalne) moći. To otvara novi krug pitanja. Koji elementi 'naracije nacije' kao pitanja prijenosa mitologemskog iskustva modalno funkcioniraju slično/različito u odnosu na *druge* tradicije, one prema kojima nacionalna paradigma stoji u odnosu međusobnog prepletanja i/ili međusobnog redefiniranja u procesu (književnog) razdruživanja jednog zajedničkog (post)kolonijalnog stanja stvari tijekom života dviju južnoslavenskih zajednica (odnosno diktatura)? Slijedi teorijsko pitanje: kako su to iskustvo i njegova ideologizacija preneseni na razini označavanja i u kontekstu procesa koji je Derrida nazvao diseminacijom teksta, odnosno procesom međusobna ulančavanja označitelja *usuprot* odnosu značenja i strukturiranja teksta kao jasno definirane konstante?¹¹ Pitanje se može postaviti i izravnije, pragmatički impostirano, i to ovako: govorimo li ovdje isključivo o postupku kao globalno (univerzalno) postavljenoj tekstualnoj intenciji i reprezentaciji mita na razini ideologemskog sloja nagovora upućenog 'lokalnoj upotrebi' kao jednom od aspekata 'prikazivanja svijeta', ili je uvijek u takvim slučajevima 'malog jezika' i njegovih identifikacijskih obrazaca riječ o lokalnoj impostaciji koja svoje globalne konotacije dobiva tek na razini alegorijskog (odnosno alegorijskih) čitanja? Događa li se to dakle umjetno, odnosno 'ekspresionistički nasilno', tek kasnije intencijom čitalačke, odnosno interpretacijske instance, ili je već autorstvo imalo na umu da se tekst ima konotirati na dvjema razinama, na razini 'svijeta djela' i na razini 'pretvaranja poetike u politiku'?

Ako je prvo slučaj, onda izgleda da bi zanimljivo bilo postaviti pitanje kako to lokalno postaje transparentno pozicionirano kao 'univerzalno mitsko iskustvo' u *zapadnim* interpretacijama Andrića, što se u odnosu na Krležu u heteropredodžbama o njemu i njegovu kulturnom krugu nije često činilo, pogotovo u *našim* čitanjima ovog autora? Tu je onda i pitanje Krležine kontekstualizacije, odnosno postavljanje problema kao što je 'univerzalizacija srednjoeuropskog iskustva građanskog društva' i 'postkolonijalnog stanja stvari u klasnom kulturnom i gospodarskom odnosu' između provincije i 'centra' (ili, ono što se u kontekstu krležologije nije obično glasno izgovaralo: kolonizatora i koloniziranog) u srednjoeuropskim čitanjima Krležinih tekstova.¹² Ako je

¹¹ O Derridinim 'taktikama', odnosno teorijskim postulatima vezanim uz raspršivanje značenjskih jezgri v. 1991/2004/.

¹² Tada se na toj razini analize 'mitski realizam' Andrićev može upućivati na različite *druge* tipove ovako 'umreženih' lokalnih identifikacija, od Marquezovih latino-američkih labirinata, preko Rushdijevih 'Indija' do, recimo, mogućeg suodnošenja Calvinova romana *Ako jedne zimske noći neki putnik* i Andrićeve *Proklete avlije* na razini odnosa prema priči i 'života u priči', odnosno (mogućeg) života priče. Istovremeno se Krležin 'srednjoeuropski iskazni sklop' može odnositi prema Musilu, Svevu, pa čak i

pak u pitanju intencija koja je imanentno književna, kako to da su zapravo rijetka čitanja koja su kod Andrića polazila od poetike razdoblja i dekonstrukcije obrasca, a ne od 'umjetničkog uobličavanja legendi' i prostora na kojem su suživjele različite kulturalne paradigme? U svemu tome onda se postavlja i pitanje autorske intencije koja je, čini se, koliko i o poetici vremena, jednako ukazivala i na ono što u tim tekstovima nije 'imanentno književno' premda se na razini taktike iskazivanja to nikad nije izravno moglo vidjeti, niti u samim fikcijskim tekstovima postoje 'čvrsta mjesta' iz kojih je to vidljivo. Upravo te sive pjege (postmodernog) prikrivanja intencije čine nam se vidljivijima iz prostora esejističke građe koju ovdje problematiziramo.

Zanimljivo je istovremeno da u ciljanim iskazima samih autora (izvanjski konotiranim autorskim intencijama, rekao bi Eco)¹³ o svojim proznim tekstovima doznajemo kako su upravo takva politizirana čitanja, koja su 'posljedica' ukazivanja na poetske prakse, sami autori pokušavali taktički zataškati, odnosno minorizirati, intencijski se drugačije postavljajući, odnosno fingirajući 'mišljenje koje nije pravo', dakle ironizirajući vlastitu poziciju u tekstu. Riječ je dakle o svjesno izabranoj strategiji koja je podrivanjem izravnog ukazivanja na intencijski ideologemski sloj proizvodila tip začudnosti koji je svoj intencijski cilj razotkrivao (ili fingirao) u ukazivanju na moguću fikcionalizaciju faktografskog (i obratno!). Krlježa u svojim *Razgovorima* s Predragom Matvejevićem izravno negira 'srednjoeuropsku komponentu' svog iskaznog kompleksa, dok ju je u praksi istovremeno provodio, tako reći 'školski'. Svega je, naime, nekoliko njegovih tekstova koji 'izlaze iz srednjoeuropskog kruga'.¹⁴ Andrić, s druge strane, nikad nije javno iskazao da se vlastitim tekstovima bavi univerzalizacijom ili dekonstrukcijom Orijenta u vrijeme kad je ovaj postajao popularan kao *drugi* u odnosu na Europu (kod Saida u njegovim danas izuzetno popularnim tekstovima posebice) i nije izravno pokušavao dobiti 'bodove' izvan prostora lokalne identifikacije, istovremeno ih i te kako dobivajući u iščitavanjima njegovih konstrukcija 'europskog Orijenta' kao vrlo originalne tvorevine. To je činio upravo ovako kako je impostirano iz ovdje navedenih Andrićevih pripovjednih i autorskih taktika. Osim toga, on Orijent i 'konstruirao', odnosno igra igru ogledala u odnosu na Orijent, iz perspektive drugog koji u tipu Orijenta kakvog stvara na razini autorske intencije boravi upravo na način na koji su engleski kolonizatori boravili na

Kafki, ako malo tendencioznije počnemo čitati novele poput 'Hodrolahomora velikog' ili 'Velikog meštra sviju hulja', na primjer.

¹³ Ukazujem na shemu pripovjedne kompetencije u odnosu na iskazano tekstem koji je Eco predložio analizirajući roman *Sylvie* autora Gerarda de Nerval.

¹⁴ O tom sam pisao drugdje. Navest ću ovdje 'Cvrčka pod vodopadom', 'Hodrolahomora velikog' i novelu 'Kako je Doktor Gregor prvi put u životu susreo Nečastivog'. Više u Škvorc, 2003:57–82.

(ili u) svojim 'Orijentima'. Riječ je dakle o utiskivanju svoje paradigme u Oksident koji istovremeno reflektira sliku Orijenta u koji pisac fingirano ulazi kao svoj prostor faksije (a iz esejističkih tekstova vidjet ćemo i kontinuiteta mitskog koji je u svojoj osnovi fiktivan i podražava pozicioniranosti između, posebice u eseju 'Njegoš u Italiji').

Možda bi ovdje bilo zanimljivo dati samo jedan primjer iz *Travničke hronike*, kako bi se potkrijepilo ono već izrečeno u prvom dijelu ove studije, gdje najprije na jednom mjestu ulazimo na područje 'političkog nesvjesnog' kao tipa lokalne identifikacije koja se odnosi prema drugom, a onda i na tipove kolonizacije koji se odnose prema 'Europi' i 'Aziji', s priličnom dozom nesigurnosti o pripadanju i mogućnosti pozicioniranja različitih glasova koji su izvlašteni iz tog imaginarnog prostora pripadanja.¹⁵ Na jednom mjestu izazvan tipom racionalnog verbalističkog modela mogućeg procesa 'civiliziranja' domaćeg stanovništva koji promovira des Fosses (Defose), konzul Daville (Davil) će progovoriti o Bosni iz perspektive potpune odsutnosti svakog sudjelovanja, odnosno iz zrcalne drugosti koju je konstruirala Andrićeva svijest o kolonizatorskom drugom, neovisno o tome donosi li on prostoru razlike napredak, kvalitetu života, pa u krajnjoj liniji i slobodu (što god to u kontekstu ove priče značilo). On će, u trenutku slabosti, biti postavljen kao potpuno drugi, ali drugi kojem se Andrić kroz tekst približava i često problematiku povijesti i procesa književnog stvaranja promatra (ironizira?!)¹⁶ iz njegove pozicije. Implicitno autorstvo će mu, nakon jednog polifonog usložnjavanja 'francuskih pozicija' izravno dati riječ. Osim toga, nije više riječ o dijalogu i prostoru u kojem se nalazi sugovornik, odnosno slušatelj. Konzul je to pisao, i to 'brzo i bez zastajanja':

'Slušao sam kad ovaj narod peva i video sam da i u pesmu unosi istu onu divljinu i nezdravi bes kao i u svaku drugu funkciju svoga duha ili svoga fizikuma. Čitao sam u putopisu jednog Francuza koji je pre više od sto godina proputovao ove krajeve i čuo ove ljude, da njihovo pevanje liči više na pasje zavijanje nego na pesmu. Međutim, bilo da se ovaj svet izmenio nagore, bilo da onaj dobri stari

¹⁵ Riječ je o, već u sažetku spomenutom, prvom dijelu ove studije, odnosno o tekstu 'Konstrukcija, prenošenje i proeblikovanje priče(a) o nacionalnim identitetima: o Krležinom Starčeviću i Andrićevom Njegošu', *Lingua Montegrina* III/5, 2010. O aspektu 'političkog nesvjesnog' kao mogućem Lacanovskom tipu psihoanalitičke impostacije određivanja (kolektivno drugog) u odnosu na našu stvar v. str. 302 i 303, a o impostaciji 'Azije' nasuprot 'Europi' kao uvodu za ovu analizu odnosa lokalnog i globalnog v. str. 321.

¹⁶ Ovdje se vraćamo na citat iz 'Mustafe Madžara' koji se pojavljuje ranije u ovom tekstu. To nije samo jednokratno problematiziranje situacije već, gotovo kao i kod Krleže 'cikličko kruženje problema'.

Francuz nije dobro upoznao ove zemlje, ja nalazim da je u pasjem zavijanju daleko manje zloće i okorelosti srca nego u pevanju ovih ljudi kad su pijani ili prosto poneseni svojim besom. Gledao sam ih kako pevajući prevrću očima, škripe zubima i biju pesnicom o zid, bilo da su opijeni rakijom ili prosto gonjeni unutarnjom potrebom za urlanjem, prenemaganjem i razbijanjem. I došao sam do zaključka da sve to nema nikakve veze sa muzikom ni sa pevanjem kakvo se čuje kod drugih naroda, nego da je to samo jedan način da izraze svoje skrovite strasti i zle prohteve kojima inače i pored sve svoje raspuštenosti ne mogu da daju izraza jer sama priroda to ne dopušta. Govorio sam o tome i sa austrijskim generalnim konzulom (...). To je, jednostavno, besnilo divljaka koji su izgubili naivnost.'

No i Des Fosses, zrcalni lik istog nacionalnog (francuskog) 'pričanja priče' koji je drugi ne samo u odnosu na 'divljinu i bes' lokalnog puka već i u odnosu na Davillea, također će u zrcalnoj slici vlastite drugosti u odnosu na Davillea i Bosnu, izreći svoju viziju 'podmukle i dvosmislene' sredine pokušavajući uputiti čitalačkoj instanci izazov mišlju o tome koliki je, iz perspektive tog lika (ili možda autorske intencije?!) jaz između onog što se 'prosvjećivanjem' želi (može) postići i onog što se doista događa u toj sredini kojoj je *drugost* imanentna. Istovremeno, ono što je vrlo zanimljivo na razini autorske intencije jest činjenica da dok Jean Baptiste-Etienne Daville, odnosno Davil, progovara u prvom licu, Defoseov se elaborat prenosi slobodnim neupravnim govorom koji u potpunosti kontrolira autorska instanca iskazivanja:

Mučno i polako rasla je njegova knjiga o Bosni, sva od 'stvarne stvarnosti'. Sve je u njoj bilo potkrijepljeno dokazima, utvrđeno brojevima i osvetljeno primerima. Bez rečitosti i lepote stila, bez oštih razmatranja, polako su se slagale stranice, tvrde, glatke, hladne i jednostavne kao odbrana od te podmukle i zavodljive istočnjačke tišine koja sve stvari zamagljuje, razmekšava, mrsi i koči, čini ih dvosmislenim, višesmislenim, pa i besmislenim, dok ih ne odvuče nekud izvan domašaja naših očiju i našeg razuma u neko gluvo ništavilo, a nas ne ostavi slepe, neme i bespomoćne, žive zakopane i na svetu odeljene od sveta.

Pogled iz perspektive 'globalne zajednice' u kojoj Austrija i Francuska mogu biti u ratu, ali će se ipak razumjeti glede 'divljaštva' lokalnog puka (sve tri – ili četiri – vjere) ipak se donekle relativizira stalnim izmjenama perspektive. Istovremeno, takvi skokovi iz perspektive vezira u perspektivu francuskih konzula ili austrijskog konzula, pa čak i likova smještenih između istoka i zapada ('Leventinci', Nicola Rocca ili Cesar d'Avenant, odnosno Davna) više govori o *drugom* koji promatra ovdašnji konstrukt 'europskog' Orijenta nego li o onom koji je promatran unutar takvog uokvirenja. A onda opet: u esejima

kojima se u ova dva teksta najviše bavimo upravo dominira lokalna identifikacija kao vrijednost razlikovnosti, prepoznavanja i vrijednosti, a oba autora u svojim fingiranim fikcijskim autorskim pozicioniranjima 'nadilaze' takvu mogućnost univerzalizacije konteksta i određivanja vlastita mjesta u široj 'zajednici kultura', priznajući naslućivanje takve opcije čitanja samo kao eventualni 'ostatak' izražajnih potencijala njihova 'univerzalizma kroz pojedinačno'. Takav širi, globalni efekt u praksi teško da su postigli izvan fikcijskih tekstova, odnosno romana i pripovijedaka (kod Krleže i drama te nekih pjesama).

Tako dakle, kad se iz područja čitanja fikcijskih tekstova (priča, novela, romana) prijeđe na iščitavanje eseja, studija i prigodnih tekstova (govora i nagovora) koji su vezani uz nacionalnu prošlost i tipove fikcionalizacije povijesnog iskustva koji prevladavaju kod ovih autora, dolazi do pravog izražaja onaj tip impostacije lokalne identifikacije koji je bitno doprinio manipulaciji nacionalnog iskustva (ili nacionalnim iskustvom) i kod Andrića i Krleže, odnosno ukazao na njihove intencije koje nisu do te mjere prepoznatljive u romanima, dramama (kod Krleže) ili pjesmama.¹⁷ One se najbolje mogu razotkriti i interpretirati kad se razgrnu površinski slojevi tekstualnog, odnosno kao prikriveni ideologemi do kojih se može doći tek uvažavanjem različitosti odnosa prema vlastitom vremenu i prostoru kod dvojice pisaca. Ta se mjesta referiraju na pozicioniranje autorskoga glasa u odnosu na priču o naciji, a ostvaruju se kroz uplitanje faktografskog u fikciju i fikcionalnog u faktografsko (esejističko) te u postupku otkrivanja one (odnosno onih) prikrivene intencije(a) iskazivačeva glasa koji je/su u narativnom postupku najbliža (ili su najbliže) implicitnom autorovom. Kao još važniji treba spomenuti kompleksan odnos koji se intencijski ostvaruje unutar teksta i na njegovom izvanjskom rubu a to je dekodiranje razine koja proizvodi mrežu diskurzivno zadanih ideologema, onih koji 'fingiraju' odnos prema ispriopovijedanom vremenu i počinju uspostavljati složeni odnos s vremenom pripovijedanja, izlazeći zapravo intencijski iz prostora i vremena koje pripovijedaju tako što 'hineći da pričaju ono što ne pričaju' asociraju na vrijeme u kojem se pripovijeda. To je ono što teoretičari avangarde zapravo u fikcijskim tekstovima nazivaju 'alegorijskim slojem', ali je u tekstovima koji generički ni ontološki (kao bivstvujući iskaz ne-mogućnosti autonomije) nisu 'prozne vrste' taj postupak kompleksnije izražen. Upravo zbog te intertekstualizacije i usmjerenosti prema 'drugim medijima', odnosno premrežavanju esejističkog, fikcijskog, pri/povijesnog i politički nesvjesnog (ali i svjesnog) stvari, odnosno mogućnosti tumačenja i transparentnosti značenjskih slojeva na ovom se mjestu usložnjavaju i naratološko-semiotička analiza tekstualnih instanci i intencija

¹⁷ Valja pritom naglasiti da ciklus o Krležinim *Glembajevima* u većini interpretacija ima bitno lokalno obilježeni kolorit.

'glasova' uokvirenih diskurzom teksta postaju nedovoljni za analizu prelaska poetičkog govora u politički (na)govor.

To je dakle taj trenutak i mjesto na kojem prestaje kompetencija isključivo naratološke analize i semiološkog uokviravanja izvanjskim diskurzivnim zadanošćima teksta te se vraćamo tamo odakle smo krenuli, ograđujući se od spekulacije, de certeauovski shvaćenim, elementima poetike svakodnevnice kao prostora koji prelazi granicu kompetencije ove studije. Dolazimo dakle na presjecište različitih disciplina unutar diskurzivno zadana polja presjecišta uokviravanja tekstualnog, a gdje će se u raspravu i moguće analize uključiti druge humanističke discipline koje smo već navodili, od socijalne antropologije preko povijesti, filozofije, naravno i naratologije u najširem smislu riječi, pa sve do sociologije, psihologije i neuroznanosti, a s posebnim težištem na kulturalnom studiju kao činitelju koji svojom unutarnjom interdisciplinarnosti omogućuje uvid u razne aspekte ovakvog usložnjavanja tekstualnih potencijala i pruža metodološke okvire za mogućnost njegova promatranja iz različitih perspektiva (postkolonijalne, novohistoricističke, psihoanalitičke ili dekonstrukcijske). Upravo zato se one mogu čitati kao takve cjeline koje izlaze iz područja koje smo tradicionalno predmnijevali kad govorimo o interpretaciji književnog teksta i ulaze u složen odnos promišljanja identitetskih obrazaca tekstualnog i agensâ koji uvjetuju kolanje društvene energije. Riječ je o energiji koja uvjetuje identifikacijske obrasce i silnice pomoću kojih je moguće povijesno, nacionalno, konstruirano, rasno i klasno opet vratiti u tekst. To činimo kako bi se u drugim uvjetima i novim tipovima rasporeda moći tekstovi mogli naturalizirati i prilagođavati tipovima čitanja koji posjeduju akademsku (kritičku ili političku) moć hegemonijskog pristanka na njihov 'teror'.

Sama činjenica da i kod Krlježe i kod Andrića postoje taktike na razini autorske intencije koje su očigledno namijenjene 'čitanju između redaka' daje dopunsku snagu tog argumenta. Ako Andrić 'podražava' zapadni kanonizirani obrazac da bi proizveo tekst koji mu se na razini čitateljskog nagovora odupire, a Krlježa modelira tekstove na temelju tog kanona izmičući mogućnosti uokviravanja u njegov školsko formacijski tijek bez ostatka, o tim taktikama očito treba razgovarati i na razini uzimanja u obzir tekstova koji nisu 'klasični' i koji svojom 'naratološkom obradom' povijesnih 'činjenica' ukazuju na mjesta konsolidacije nekih taktika o kojima je ovdje riječ.

Ono što će sigurno u zaključku ove analize biti važno naglasiti (i teorijski uokviriti) jest da se ta mjesta interpelacije drugosti u tekstu, kod obojice pisaca kojima se ovdje bavimo, najjasnije vide upravo na prostorima susreta fikcije i nefikcijskog tekstualnog koje postaje fikcionalizirano. Naravno, rezultati istraživanja tekstualnog ovisit će o pozicioniranosti autora, ali i čitanja, odnosno o njegovom 'politički nesvjesnom' tijekom čitanja, ali i ten-

denciji kojom pristupa tekstu i koja mu je nadana na temelju vladajuće hegemonije koja je 'vlasnik' instrumentarija za pozicioniranje tekstova u određenu kulturu (ili kulture). Uz to se mora naglasiti da su rezultati koji se dobivaju analizom znatno drugačiji, ovisno o pozicioniranju interpretatora, ali i cijelih interpretacijskih zajednica u okviru određenog interpretacijskog konsenzusa. U nešto opsežnijoj studiji koju pripremam za knjigu koja će se baviti problemom postkolonijalnosti u hrvatskoj i drugim južnoslavenskim književnostima primjera je znatno više nego što je to ovdje moguće podastrijeti. Oni se kreću uglavnom od romana kao što su *Zastave*, *Travnička hronika*, *Banket u Blitvi* i *Na Drini ćuprija*, pa sve do Krležinih i Andrićevih esaja koji su ovdje u žarištu interpretacijske prakse. U tom procesu važno je prilagoditi i analitički instrumentarij, tako da se na prije nejasnim mjestima trebalo početi koristiti analizama agensa koji oblikuju odnose moći u tekstu, identiteta i identitetskih obrazaca, a koje je moguće tumačiti potrebnim interpretacijskim konsenzusom samo uz pomoć spoznaja srodnih disciplina navedenih ovdje. Pritom je uvijek važno imati na pameti interesne zone (hegemonijske odnose) unutar određenih zajednica koje se tekstem i pitanjem ideologije i mitologizacije pri/povijesnog bave.

U tom kontekstu mislim kako je na temelju svega do sada iskazanog važno reći kako Andrićevi prozni tekstovi svojim unutarnjim tekstualnim taktikama (u odnosima različitih razina pripovijedanja i različitim impostacijama ideologemskog upletanja u tekst te obrade i ulančavanja mitologema) prikrivaju ispod površinskih razina teksta tip impostacije koji je u nefikcijskim tekstovima izražen jasnije i izravnije. Isto tako mi se čini da posebno mjesto imaju oni citati iz Andrićevih tekstova koji se pozicioniraju gotovo 'između redaka', a pogled na određeni problem 'okreću nekoliko puta', kao što smo na primjer mogli vidjeti u fingiranim diskusijama dvojice Francuza (francuskih konzula) u *Travničkoj hronici*. Upravo zato je u njegovim romanima često teško vidjeti koja je to instanca koja je najbliža autorskoj intenciji, pa onda i samom autoru, njegovu pogledu na 'stiliziranu povijest' čiju je konstrukciju zadao kao okvir većini svojih djela. Konkretno, progovara li u *Travničkoj hronici* glas najbliži autorovom iz pozicije 'starog' ili 'mladog' konzula? Ili ih autorska intencija obojicu ironizira, a time i kompleks zapadnog pogleda (superiornosti) u odnosu na Orijent, upravo na način na koji je autor koristio zapadni (oksidantni) obrazac umjetničke forme i stilske formacije da bi (re)konstruirao fikcijski Orijent toga, ali i drugih svojih djela? Možda je pozicija dolačkih fratara ona koja je najbliža autorovoj. Ili pak njegovo pozicioniranje u odnosu na agense teksta fluktuiralo od instance do instance, posuđujući svoje gnomske iskaze raznim pozicioniranjima centrifugalnih silnica teksta, kako bi takvu (potencijalnu) polifoničnost opisao Bahtin. I možemo li uopće u toj dijegetičkoj konstelaciji snaga govoriti o višeglasju u ovom

tekstu ako, naoko, cijela kontrola dolazi iz jedne jedine 'središnje pripovjedačke inteligencije' koja uvijek uzima pravo komentirati razne konstrukte, razne rubne događaje i različite tipove stilizacije mitskog iskustva?

Istovremeno, kod Krleže se dogodio drugačiji proces, suprotan od gore naznačenog. U njegovu je korpusu upletanje esejističkog u prozni (fikcijski) tekst povratno proizvelo fikcionalizaciju Krležina esejja. Nije zato nimalo neobično da su već raniji priređivači kod Krleže povukli dosta vidljivu granicu između esejja i studija. Fikcionalizacija njegovih 'likova' u esejima, na primjer Kranjčevića, Križanića ili Starčevića, proizvodi prostor za rekonstrukciju postkolonijalnog kompleksa 'hrvatstva', ali na način kudikamo kompliciraniji nego li je onaj kojim se može iščitati 'kosovski mit' kao simbol koji se proteže kroz Andrićeve eseje o Njegošu. Činjenica da su ovi Andrićevi eseji većinom prigodni i pisani s nagovorom trenutka i prilike u kojoj su čitani, također bi trebala biti važan kulturološki dinamički impostirani ideologem u analizi. S jedne strane on pojednostavljuje našu čitalačku impostaciju, ali bi nam istovremeno s druge strane mogao otvoriti druge slojeve autorske instance te omogućiti i sugerirati još jedno 'drugačije čitanje', odnosno mogućnosti dekodiranja 'dubinskih slojeva' koji ti tekstovi (ipak) imaju neovisno o njihovoj (naoko) dnevno-političkoj funkciji. A do tog (još jednog) drugačijeg čitanja predlažem povratak ovom koje smo imali ovdje. Na temelju toga valja nam donijeti i odgovarajuće zaključke vezano uz mjesto na kojem politika postaje poetika, a politika se raspršuje u čitav niz poetskih praksi koje ideološku impostaciju podražavaju ili negiraju. Jer ako se poetizira politički jednokratno da bi se od njega napravila poetska neprolazna slika, onda takav model 'naracije nacije' ipak ima vrlo važnu političku funkciju. A politička funkcija, kao Greenblatova ideja o 'kolanju energija', fluktuirao ovisno o pozicioniranju hegemonijski uokvirenih klastera moći u svakom pojedinačno 'okamenjenom' povijesno-ideološki zadanom trenutku recepcije.

2. Njegoš i Starčević; Andrić i Krleža: poetika kao politika (i obratno)

Stoga, sada iz perspektive dekodiranja kulturološki impostiranog mjesta gdje s područja poetike prelazimo na iščitavanje političkih agensa u tekstu, pogledajmo još dva primjera iz esejja koje sam već spomenuo kao paradigmatična polazišta fikcionalizacije 'pseudo-faktografskog', odnosno već uobličenog mitskog iskustva koje figurira kao naracija nacije, odnosno kao pri/povijesna konstruirana konstanta koja takvom funkcionira i nameće se kao *istina* kroz duži period. Tekstualni sloj priče o kosovskom mitu razrađuje se u srpskoj tradiciji kroz epsku narodnu pjesmu, a instrumentalizira se u razdoblju kasnog romantizma. Oko prijenosa tog mitskog iskustva kao 'nacionalne priče' postoji nacionalni (narativni) konsenzus. Taj narativ svoje repo-

zicioniranje konstruira kroz obnavljanje neproživljenog mitskog iskustva i u fikcionalizaciji povijesti. U našem konkretnom slučaju riječ je o posebno impostiranom tipu glasa koji mu pridaje Andrić u svojoj priči-eseju o Njegošu i 'njegovim lutanjima zapadnim prijestolnicama' uz stalno prisutnu misao o 'nepomirljivoj borbi' protiv 'pakla na zemlji', odnosno osvajačkog Orijenta u odnosu na konstruirani (crnogorski i srpski) Oksident. Prostor imaginarnih konstrukata 'suprotstavljenosti' zadan je tom tekstu prije trenutka u kojem Andrić fikcionalizira povijesni lik. Tek šire zamišljena kulturološka analiza, ona koja će u obzir uzeti razne oblike iskaz(iva)nih praksi, od fikcionalizacije povijesnog diskurza u književnim i općim povijesnim pregledima, novinskih tekstova, političkih govora, sve do usmenih narodnih pjesama i Andrićevih tekstova, bit će u stanju dekodirati način na koji intencija Andrićeva postupka fikcionalizacije Njegoševa lika proizvodi jednu cijelu, njezinu predmnijevanu i manipulativnu ideologematsku razinu, onu koja prihvaća 'sukob' kao stanje stvari. Istovremeno, Oksident ovih tekstova proizvodi se kao drugi u odnosu na onaj koji dominira Krležinom poetikom (i politikom), a bit mu je izravna borba s istočnim drugim. Riječ je o stereotipu nagovora iz kojeg se 'može učiti od prošlosti', ali je također moguće i čitanje prema kojem izvan (ili ispod) slojeva prigodničarske poetike (hegemonije) svakodnevnog, istovremeno dolazi i do ironiziranja takvog mitskog njegovim potvrđivanjem (dakle, možda u onom *dissimulatio* obliku ironijskog iskazivanja, kad se /pretvara kako se/ 'misli ono što se ustvari ne misli').

Štoviše, na ovom stadiju analize teško se uopće vrijednosno pozicionirati u odnosu na navedeni tekst i njegovu pragmatičnu ulogu kako u životu 'druge Jugoslavije', tako i u impostaciji odnosa crnogorskog nacionalnog kompleksa prema srpskom ili 'kontinuiteta mitskog iskustva' koji se proizveo usmenom tradicijom kao priča o naciji, a gdje je onda Njegošev lik samo dio tako shvaćene i kroz autorski tekst prenesene 'naracije nacije'. A sam tekst, pozicionirajući se na jedno od usjecišta u prostor 'stvaranja književne (mitske) nacije', u Andrićevu autorskom intencijskom iskazu čitajući Njegoša zapravo ulazi u priču koja svojim narativnim taktikama nameće fikcijski sloj njegovu eseju kao dominantan. Osim fikcionalizacije moguće povijesne situacije i obnavljanja mita koji sublimira kao zajedničko iskustvo, tekst istovremeno to iskustvo preoblikuje, to jest remit(olog)izira i vraća natrag u zajednicu kao osvježeni i oživljeni amblem koji osim poetičke funkcije njegove, kao okvira fikcijskom korpusu, svakako ima i jak politički nagovor, neovisno o intenciji model autora ili čak možda (na razini *dissimulatio*) usuprot autorskoj intenciji.¹⁸

¹⁸ Mislim da je važno imati na umu jasno razlikovanje između dviju instanci u tekstu koje Eco razlikuje kao 'model autora' i 'autorsku intenciju'. Za razliku od empirij-

U drugom slučaju, Krležinu dakle, polazište za detaljniju analizu još je kompleksnije. Pišući tekstove okupljene u zbirci eseja *Deset krvavih godina*, dijelove teksta 'Teze za jednu diskusiju iz godine 1935', ili još više u eseju 'O patru dominikancu Juraju Križaniću', Krleža se često bavi Starčevićem, ali uvijek samo u dijelu teksta, fragmentalno i nikad mitologemski široko i ideologemski zaokruženo kao što je to bio Andrićev slučaj u 'priči o Njegošu'. Pokušavajući racionalizirati fenomen 'malograđanskog hrvatstva' iz prostora rasne suprotstavljenosti u okviru vlastite koncepcije (srednjoeuropskog) Okcidenta, Krležin iskazni subjekt, odnosno autorska intencija, pragmatični problem načina ostvarivanja lika uokviruje, između ostalog, ponajviše političkom ideologemskom razinom – odnosno klasnim antagonizmom, onako kako smo najavili uz esej iz *Europe danas* u prvom dijelu ove studije. Nije tu u pitanju samo Kongo kao kompleks 'subalterne' kolonije naspram Hrvatskoj. Nije u pitanju ni problem prema kojem Krleži na razini odnosa prema kolonijalističkoj zavisnosti i odnosa prema Orijentu i Oksidentu njegov model 'hrvatstva' operira na 'politički osviještenoj' razini koja se predmnijeva.

Problem je u autopredodžbi koja zadaje horizont očekivanja o vlastitoj vrijednosti kao razlikovnoj konstanti, što čini se kod Andrića nije slučaj. Krleža s terase 'Esplanade' hotela u već citiranom tekstu 'O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva' opet suprotstavlja 'trnjansku Hrvatsku', onu Hrvatsku koja je svake godine poplavljena, na rubu zaraznih bolesti i bez zaštite od nadiruće Save, zemlju koja nema pitke vode i u kojoj se (osim kao u već spomenutom autopredodžbenom stereotipu vrijednosne razlike i vlastite veličine – dakle Kongu) 'živi kao u Bihaću' (sic!). To predstavlja i proizvodi još jedan stereotip s indikativnom snagom za ovog pisca i njegov (u nefikcijskim tekstovima često nijekani, oksidentalno – srednjoeuropski) svjetonazor. Zanimljivo je da Krleža u esejističkim tekstovima ovog tipa ne fikcionalizira mitsku razinu. On ju, naprotiv, nastoji dekonstruirati, za razliku od Andrića koji tu razinu podražava, te kod površinskog čitanja uvid u njegovu autorsku intenciju ne dekonstruira mitski zadano iskustvo srpske 'naracije nacije' već kroz nju gradi autopredodžbu. Ta Krležina fikcionalizacija faktografskog zbiva se na razini gdje dolazi do izmicanja likova kontroli autorskog obuzda-

skog autora koji je u njegovoj semiotičkoj analizi smješten izvan teksta, model autor nalazi se unutar teksta, ali na njegovu vanjskom obrubu kao ujedinjavajući činitelj iskaznih potencijala teksta i ukupnih mogućnosti teksta u odnosu na njegova diskurzivna uključivanja. Instanca implicitnog autora niža je instanca i ona se na nekim signalno 'jakim' mjestima može poklopiti s pripovjedačkom. Autorska intencija spona je između izvanjskih i tekstualnih taktika i mjesto proizvodnje netekstualne razine ulančavanja ideologema, na način kako model autorstvo ulančava dijelove strukture teksta ili kako implicitni autor proizvodi 'sememe' (ovdje ideologeme) u procesu ulančavanja značenjskih slojeva u više cjeline (usp. Eco, 2005; 33–37).

vanja teksta. Andrićeve konstrukcije su pragmatične i čvrste, utemeljene na podražavanju mita i njegovoj rekonstrukciji samo na razini mogućeg 'drugog čitanja' cjeline. Kod Krleže se dekonstrukcija mitskog vrši i na mikrostrukturnalnoj razini, a makrostrukturnalno dolazi do urušavanja cijelog sistema – njegovim ponovnim uspostavljanjem. Tako na primjer povijesna ličnost Starčevićeva (kao i Supilova, ili Križanićeva, uostalom) u jednom trenutku izmiče kontroli autorske instance i više joj se tijekom fikcionalizacije faksionalnog ne vraća kao nešto što se može obuhvatiti racionaliziranim i hegemoniji diskurzivne zadanosti podložnim protokolom. Pitanje je li to inicirano autorским nagovorom kao svjesno gubljenje kontrole nad neobuhvatljivim, ovdje ostavljam otvorenim, baš kao i razinu Andrićeve suptilne ironije u apologetskim prigodničarskim tekstovima.

Tako Starčević kao Krležin lik, ali i agens pokretanja odnosa i pre/pis(iv)anja povijesti u njegovoj esejistici djeluje dvojako. Na razini racionalizacije i materijalizacije povijesnog (dakle usuprot 'naraciji nacije' kao slobodnom području konstrukcije 'priče o boljoj prošlosti') tekst radi protiv uspostavljenog 'malograđanskog' imaginarija, podriva takvu 'naraciju nacije' i na razini intencije teksta dolazi do dekonstrukcije pojmova poput 'hrvatskog pitanja' ili 'hrvatskog prava'. Zanimljivo je napomenuti kako je ta dekonstrukcija zapravo proces paralelan i prilično sličan potpuno fiktivnim sekvencama iz njegova (alegorijskog?!) romana *Banket u Blitvi*. O Starčeviću se u kontekstu malograđanskog idealističkog političkog kompleksa govori s podsmjehom i on je, u Krležinoj interpretaciji, jedan od začetnika takve malograđanske 'sheme' hrvatstva: (*Starčević sam po sebi, jedna je mrtva formula na političkom groblju koja ne predstavlja nego trajanje četrdesetosmaškog, romantičnog elana unutar jedne malene četrdesetosmaške grupe hrvatskih intelektualaca, koji u vrtlogu revolucije godine hiljadu osamsto četrdeset i osme nije su mogli da odigraju nikakve pozitivne uloge, iz čitavog niza razloga nerazmjerno jačih od njihove subjektivne volje.*)¹⁹

Taj ideologem okamenjenog, stereotipiziranog hrvatstva, onaj je koji 'drži figu u džepu', nije samo eksponiran u esejistici i Krleža često o tome

¹⁹ Prema: Miroslav Krleža: *Eseji i članci*, knjiga 5, str. 149., Sarajevo, 1979. Zanimljivo je da Krleža 'razloge jače od njihove subjektivne volje' nikad ne stavlja u ključ kolonijalne zavisnosti i ne promatra ih iz postkolonijalne, već isključivo političke perspektive koja autopredodžbu o 'nama' postavlja upravo u okvire malograđanskog hrvatstva koji svojim tekstom, na primjer ovim citiranim ovdje, želi dekonstruirati. U tom smislu 'Andrićev apologetski kompleks' autopredodžbe gotovo da djeluje kao fingirana 'heteropredodžba' stavljena u protokol autorske instance kao poželjnog medija fokalizacije u odnosu na uokviravajuću hegemoniju. Takav tip pseudo-Oksidenta u odnosu na 'krvavi zid Orijenta' zapravo je potpuno u službi oligarhije koja proizvodi kulturnu sliku o naciji. Krleža, s druge strane, piše usuprot takvoj tendencioznosti.

progovara vrlo kritički u svojim fikcijskim tekstovima, od 'Velikog meštra sviju hulja', sve do *Zastava*. Istovremeno, uz dekonstrukciju jednog amblema na razini njegove fikcionalizacije zbiva se podražavanje upravo takve auto-predodžbe. O tome se zapravo i govori kad se Krležin iskaz stavlja u kontekst 'cikličkog kruženja' nietzscheanskog tipa. Stereotip hrvatskog prava kao vertikale određenog oblika 'opstanka nacije', u priči o njezinoj suprotstavljenosti onom tipu identifikacijskog obrasca koju Oraić-Tolić zove elementom diseminacije 'utopijskog jugoslavenstva' (2006), proteže se kroz mitsko otjelovljenje lika 'Starog' kao moralno nepokolebljive vertikale koja je istovremeno stereotip nacionalizma, tvrdoglavosti, ali i otpora *drugom*. To se događa čak i u trenutku kad dolazi do promjene tog *drugog*, odnosno do ogledanja u drugom obliku i odnosima hegemonijske zadanosti kolonijalne zavisnosti kad jedan odnos kolonijalne moći biva zamijenjen drugim.²⁰ Krležin 'Stari' simbol je 'stopostotne negacije Habsburga' i u oblikovanju naracije nacije koju podražava Krleža u nekoliko tekstova ('O patru dominikancu Jurju Križaniću' ili 'Predgovor *Podravskim motivima* Krste Hegedušića'). Unatoč dekonstruiranju povijesne ličnosti Starčevića, on odmah potom stvara lik 'Starčevića' kao moralne vertikale i simbola otpora prema neprijateljski zadanom *drugom*. U tom smislu dolazi do fikcionalizacije lika Starčevića u esejističkim (faktografskim) tekstovima i promišljanjima Krležinim koji se odnose i na druge oblike zavisnosti od izvanjski uokvirene hegemonije *drugih*. Prisutan je svjesni napor i način da se lokalna 'čvrsta točka' zada kao jako mjesto, stereotipizirana pozicija otpora. Fakcija je proizvela fikcijski stereotip od kojeg se može poći bez ostatka i koji je amblematično zadan kao ishodišno mjesto priče o naciji i konstrukciji njezina mita otpora, gotovo do iste mjere kao što amblematično izgleda Andrićev 'kosovski mit' u uvodnoj eksplikaciji o pseudooksidentskoj pozicioniranosti Njegoša. I jedan i drugi su različiti u odnosu na Oksident kakav znamo iz Saidovih analiza odnosa Orijenta i Zapada. U Krležinu slučaju međutim svijest o drugosti u odnosu na zapad nije eksplicitna. Odnos sjeverne Hrvatske prema drugom uvijek je odnos prema mađarskom i habsburškom kompleksu, nikad prema Orijentu ili Mediteranu, odnosno tipu kolonijalne uprave koju su uokvirili Venecija i Vatikan. To je prostor globalne identifikacije prema kojem će se, u Andrićevoj fikciji o faktima ogledati Njegoš u Italiji (u istoimenom eseju-priči). Kod Krleže taj prostor usijecanja u drugu sredinu, boravka u drugoj sredini, nije prisutan. Zanimljivo je, u ovom kontekstu, vidjeti kako taj problem vide istraživači i 'konstruk-

²⁰ Na sličan način Krleža piše i o Supilu (u esejima 'Slom Frana Supila', 'Razgovor sa sjenom Frana Supila', 'Odlomci romansirane biografije Frana Supila'. 'O pedesetogodišnjici smrti 1917–67', *Eseji i članci*, knjiga 4). U tom posljednjem eseju Krleža piše kako je mladi Fran Supilo svoje 'hrvatstvo zamišljao po modelu Augusta Šenoe i Starčevića'.

tori' povijesti južnoslavenskih književnosti koji ne grade autopredodžbe, odnosno dolaze u ovaj naš 'prostor između' iz drugih sredina.

O ovom vrlo zanimljivo piše Ralph Bogert (1992) uvodeći u opis priče o hrvatskom nacionalnom narativu važnost razlikovanja bidermajera i delibabab, njemačke i mađarske kulturne dominacije (v. više u: Škvorc, 2003:77–81). Prva je taktika 'uljepšavanja stvarnosti' koja se može povezati s 'malograđanskim hrvatstvom' po gostionicama koje se raspršuje (diseminira) u ispraznom povezivanju pompoznihi označitelja – i reflektira se u mitu o Starom. Druga se odnosi na pragmatične poteze realne 'borbene' politike i proizvodi 'mrtvu', neprimjenjivu formulu. Upravo zato ponovljivost 'uljepšane priče' koja funkcionira kao moguća nacionalna (ostvariva) konstanta proizvodi romantični lik buntovnika, gotovo na sličan način kao i priča o 'predziđu kršćanstva' (na koju se Krleža obara u eseju 'O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva'). Riječ je o mitologemu koji je podatan za reformuliranje i korištenje u različitim promijenjenim uvjetima pričanja priče i koji se ideološki može koristiti u čitavoj lepezi političkih pozicioniranja i pozivanja na 'našu priču', od otpora austrijskoj i mađarskoj hegemoniji, do pozicioniranja unutar prve i druge južnoslavenske 'zajednice' kao stranih tijela koji su repozicionirali odnose vanjskih odnosa moći, ali se, iz te perspektive, u odnosu kolonijalne zavisnosti ništa zapravo bitno nije promijenilo.

Kod Andrića je tako položen stereotip ne sam Njegoš već i spominjani kosovski mit koji se reinterpreтира kroz esejistički zamišljeno i fikcijski izveden performativ smještanja Njegoša u konstantiv 'kosovskog' kompleksa, o čemu je pisano u već navedenoj studiji. Njegoša se tamo 'pozicionira' kao vladara i lika koji je 'odlučio voditi bitku' protiv Osmanlija, a koja se vodi 'bez ikakve nade u pobjedu', dakle s potpunom sviješću o neminovnosti poraza i svim čarima koje takav tip osviještenosti sa sobom donosi. I o tome piše Bogert suprotstavljajući Krležinu srednjoeuropejstvu pitanje južnoslavenske mitologije. Tu priču može se pričati i naknadno, iz perspektive nacionalnog narativa kojim je već ostvarena promjena (iz takve se perspektive, ideologemski zasićeno, može i čitati), ali se u tekstovima o kojima je ovdje riječ priča uvijek vraća prema natrag i to kako bi podražavanjem prošlosti opravdala pretvaranje priče u (novu) akciju, odnosno aktivirala mogućnost performativna pozicioniranja narativnih agensa. Andrić je, pišući mnoge svoje tekstove za vrijeme (predzadnjeg) velikog pokolja, očito, na razini 'naracije nacije' bio ponesen nacionalnim narativom i njegovim izmještanjem iz šire položene, globalno uvjetovane, u usko nacionalnu perspektivu pojedinačnog primjera nas kao *drugih* u odnosu na okružje koje je, u onoj narativnoj sekvenci prije citiranoj iz romana *Na Drini ćuprija*, ipak živjelo paralelno, ali u jedinstve-

noj prostornoj uokvirenosti zajedništva.²¹ Tako globalno zadan mitologem alegorije koja može nadrasti polje lokalne identifikacije i uključiti se u polje književnog identificiranja ovdje postaje lokalno zadanim performativom.

Vrlo je zanimljivo oprimjerivanje kako je taj kompleks u kolektivnoj manipulaciji 'tekstom' bivao tijekom povijesti odnošenja prema lokalnoj identifikaciji pojačavan pričom ispričanom 'izvana' da bi, s jedne strane, dobio na uvjerljivosti i mogućnosti prijenosa postkolonijalne identifikacije s lokalne razine na globalnu, a s druge da bi se mitsko iskustvo ovjerilo iznutra kao konstantiv a na bazi povratne informacije iz identifikacijskog polja globalnog pozicioniranja. Riječ je o kolektivnom činu manipulacije mitskim iskustvom, dakle o svjesnom postupku njegove remitologizacije iz heteropredodžbe koja je autorežirana kolektivnim činom i njegovom artikulacijom kroz glas autoriteta.

To je postupak poznat još otprije, iz 'priča' Rebecce West ili Hermana Bahra u kojima se 'gledano sa strane' uspostavlja stereotip o naciji o kojoj se piše/priča.²² Tako proizvedeni stereotip utječe na stvaranje nacionalnog narativa izvana, onako kako Oraić-Tolić objašnjava heterostereotipe (za razliku od autostereotipa) i načina na koji Dukić piše o heteropredodžbama (za razliku od stereotipiziranih autopredodžbi). Važno je međutim reći kako u tim tekstovima dolazi do izvanjske konstrukcije koja konstruira 'sliku svijeta' iz perspektive kako te stereotipe *drugi* stvaraju o *nama*, a ne obratno. Ako je takva heteropredodžba uvjetovana manipulativnim autopredodžbama koji proizvode vlastitu naraciju nacije i iz pozicije posjedovanja priče (hegemonije) utječu na oblikovanje heteropredodžbe, tada se počinju događati vrlo zanimljive stvari u rekonstrukcijama nacionalne priče, i to iz obiju perspektiva: heteropredodžbene i autopredodžbene, globalne i lokalne. U konkretnom slučaju Rebece West riječ je o vrlo dobro stimuliranoj recepcijskoj manipulaciji stvorenim stereotipom koji je utjecaj (i čitanje) lokalne sredine napravio na konstrukt 'stranog' autorstva i slike o lokalnoj kulturi, njezinu mjestu u 'civiliziranom' svijetu Oksidenta i 'prostoru između' Orijenta i Zapada.

Na razini konstruiranja heterostereotipa o kosovskom mitu, Njegošu i Andrićevu mjestu u toj postkolonijalnoj konstrukciji zanimljivi su i povijesno-književni uvidi koji su u mnogo čemu uvjetovani lokalnim uvidom, odnosno umrežavanjem autostereotipa i autopredodžbi kroz reprezentaciju lokalne priče o naciji, njezinoj povijesti i mitskom iskustvu. Tako je napisana i knjiga Rebece West, a do određene mjere i na Bogertovu knjigu koja je spomenuta

²¹ V. Škvorc, 2010: 326 i 330. Tamo se iz 'globalne priče' eksurzima u 'lokalno' uočava kako impostacija često proizvoljno može odrediti intenciju čitalačkog nagovora.

²² Riječ je o Bahrovoj knjizi o putovanju Dalmacijom *Dalmatiniche Reise*, 1909., i o knjizi R. West pod naslovom *Black Lamb and Grey Falcon*, djelu koje je vrlo dugo-trajno utjecalo na anglo-keltsku percepciju balkanske kulture i povijesti.

gore, izvršen je utjecaj dvije lokalno impostirane priče. Tako možemo reći da je gotovo svaka heteropredodžba proizvedena pod snažnim utjecajem umreženih autostereotipa koji su je proizveli ili na nju bitno utjecali.²³

Zanimljivi su i načini na koje poetika postaje politikom kad se interpretira iz takve perspektive koja je na razini globalnog konotativa zasićena lokalnim performativima. Tako autorica Vanita Singh Mukerji u svojoj knjizi o Andriću nastupa kao proizvođačica teksta koji svojim heteropredodžbama podražava i doprinosi ojačavanju nacionalnog mita o integralnom srpstvu i agresivnog (proaktivnog) mita o 'Srbima svima i svuda', od Karadžićeva *Kovčežića* (iz 1850.) do apropijacije i nekritičke naturalizacije Andrićevih tekstova u kontekstu srpstva. Riječ je o tekstu koji, zasnovan na lokalnoj umreženosti mitologema i pod jakim utjecajem nagovora autostereotipizirane ideologemske paradigme podražava, ali ne propituje, mitologeme koji su joj ponuđeni na interpretaciju i pružaju se autorici koja lokalni mit koji valja prilagoditi globalnom uvidu iz fingirane objektivne perspektive (v. 1990). Strana autorica Andrićeve biografije proizvest će dakle narativ utemeljen na nagovoru heteropredodžbene sredine koja je proizvela tako pozicionirani sustav ideologema i mitologema, a njezin će iskaz povratno djelovati na sredinu koju izvana 'objektivno' preispituje, ojačavajući njezino ideologemsko polazište, upravo u vrijeme kad tako pozicioniran 'jaki' položaj stereotipizirana, gotovo okamenjena mita, učvršćuje narativ patnje, ugroženosti i agresije.²⁴ Naslanjajući se isključivo na lokalne, srpske izvore, ona interpretira Andrićeve eseje o Njegošu i Vuku Karadžiću u isključivom ključu nacionalnog narativa kulture domaćina, odnosno srpskog lokalnog autopredodžbenog konstrukta 'naracije nacije' koji u obzir uzima neprerađeno 'mitsko iskustvo' kao sememsku mrežu kojoj se ne pridaje ideologemska obilježnost. Ona dakle za svoju 'kritičku biografiju' uzima gotove formule ne promatrajući taj autopredodžbeni i autostereotipizirani sloj ispričanih povijedanog kritički i posve podliježući lokalnoj identifikaciji na koju je u procesu prikupljanja podataka bila upućena.

²³ Sjetimo se samo *našeg* heterostereotipa o Zapadu kao alternativni svim našim problemima i rješenju mnogih naših (umreženih) lokalnih nedoumica. Istovremeno, kako kaže Washbourne (2005), globalizam i globalnost svojom 'razmjenom simboličkih vrijednosti' proizvode samo privid rješenja lokalnih problema. Transnacionalnost kao proces (Cohen, 2007) zapravo podstiče ogledanje u drugom, ali je uvijek uvjetovana vlastitim polazištem i autostereotipima kao ishodišnom pozicijom. To znači: ako se misli da je drugi taj koji će razriješiti određeni lokalni problem, radi se o pristajanju na novo postkolonijalno stanje. Istovremeno, proizvodnja i diseminacija autopredodžbi bitno utječu na konačno oblikovanje heteropredodžbi i heterostereotipa o nama.

²⁴ Riječ je o knjizi Vanita Singh Mukerji (1990): *Ivo Andrić: A Critical Biography*. Jefferson i London: McFarland & Company. Autorica je bila u diplomatskoj službi u Beogradu, gdje je pisala knjigu, a većina izvora je iz lokalnog kruga stvaratelja autopredodžbi.

Njezin je nagovor impostiran globalno, ali je istovremeno utemeljen na lokalnim autopredodžbama koje su se amblematično uokvirile bez kritičkog ostatka kroz koji bi lokalna slika mogla biti globalnim uvidom dekonstruirana, makar na razini performativnog uloga u dinamičnu rekonstrukciju ispričanog. Globalnim ostaje jedino proširenje domašaja uvida u lokalnu identifikaciju, jezik medija posredovanja i verifikacija potpisom međunarodno ugledne izdavačke kuće. Takav primjer heteropredodžbenog teksta imamo i u odnosu na Krlježu, a autorstvo tog teksta već je korišteno u promišljanju nekih Krlježinih autopredodžbi.

Ali taj primjer teksta u znatno kompleksnijoj i kudikamo profesionalnije (stručnije) napisanoj knjizi o Krlježi bitno je drugačiji. Kada govori o Krlježinu odnosu prema globalnoj i lokalnoj identifikaciji, kanadski autor i sveučilišni profesor sa Sveučilišta u Torontu – Ralph Bogert inzistira na svom pozicioniranju izvana i na činjenici kako je riječ o uvidu koji će narative nacija čitati, ali će također izvršiti aproprijaciju utemeljenu na vlastitoj pozicioniranosti drugog u odnosu na ishodišne nagovore lokalne autopredodžbe i autostereotipizirane 'naracije nacije'. Kao što ne postoji jedinstveni uokviravajući mitologem koji Krlježa, za razliku od Andrića i njegova prijenosa predaja i legendi kao fingirane 'izvanjske zadanosti', ne propituje i dekonstruira prilazeći mu kao 'datosti', tako je i pristup tekstu drugačiji. Mukerji, koja je članica stranog diplomatskog zbora u Beogradu, polazi od 'istine' koja je kao okvir zanimljivom pismu zadana kroz priču lokalnog establišmenta o piscu, odnosno kroz hegemoniju ovjerene književne povijesti (srpske). Bogert, s druge strane, vrši najprije dekonstrukciju 'čvrste priče', a onda rekonstruira materijal kroz uključivanje kulturalnih postignuća kultura koje su Hrvatsku držale u kolonijalnoj zavisnosti. Pritom je važno izreći činjenicu da on to nigdje eksplicitno ne izgovara. On umjesto takve konstatacije nastupa neizravnije i 'na razini čitanja između redaka' zaključuje kako hrvatski mit i pozicioniranje u okruženje nisu aktivno konstruirani u obliku imperijalističkog posezanja za drugim, već da je u konstrukciji hrvatskog nacionalnog mita, odnosno 'izmišljanja tradicije' riječ o čitavom nizu reakcija na *druge* koji su ih (kolonijalno, B. Š.) uokvirili: bilo da je riječ o otporu austrijskom i mađarskom utjecaju (Starčević) ili kasnije otporu jugoslavenstvu (Supilo). Istovremeno, činjenica kolonijalnog uokvirenja nije predmet njegove analize, kao ni odnos prema Orijentu. Odnos 'hrvatstva' prema Bosni u njegovu je kontekstu isključivo pitanje austrougarskog okvira 'hrvatskog pitanja', pa se onda i to pitanje rješava u okviru takve omeđenosti političke paradigme nagovora. Hegemonija o kojoj ovdje govorimo jest odnos moći između centra i provincije, baš kao što je to politički bilo isticano i raspravljano u obje Jugoslavije, a ne odnos između kolonizatora i kolonije.

I jedna i druga heteropredodžba, ona Bogertova i ona koju je na razini prenošenja performativa mitologemske ulančanosti uobličila Mukerji, utvrđene su i traže prostor verifikacije u odnosu prema južnoslavenskom drugom. U tom je kontekstu važno reći kako su (najmanje) dvije tradicije promišljanja problema i odnosa prema autorima i kompleksnim temama kojima su se bavili proizvele najmanje dvije priče o nama, kad je u pitanju odnos lokalne i globalne identifikacije. Premda i tu postoji problem. Priča je, naime, u toj složenoj situaciji kolonijalnih, postkolonijalnih i identifikacijski različitih odnosa bilo više, vjerojatno najmanje četiri, ali je tip odnosa u okviru hegemonije jugoslavenske državno-političke zajednice bio takav da se kulturološki svodio na dvije 'dominantne' i antagonističke autopredodžbe koje su inzistirale na svojoj (mitologemskoj i ideologemskoj) kulturalnoj rekonstrukciji, usuprot hegemoniji 'lokalne globalizacije', da se poslužimo takvim oksimoronom u opisu situacije, kako je to bilo uobičajeno reći 'na terenu'. Ostali identifikacijski obrasci ostali su isključeni iz prostora odnosa dominantnih sustava moći, kako bi to rekao Foucault, i svodili su se uglavnom na verifikaciju kroz usmene oblike (vic, a na razini verifikacije stereotipiziranje – pridruživanje dominantnim obrascima i tome slično).²⁵

Upravo iz navedenih povijesno-konstrukcijskih razloga zadržat ćemo se ovdje isključivo na tim dvjema paradigmama i modelima njihove moguće (re)konstrukcije kroz dva tipološka oblika izvanjskog revaloriziranja. Govorimo ovdje o tipološki globalističkom uvidu u prostor zasićenih heteropredodžbi. Pritom smo svjesni činjenice o ograničenosti tog uvida, odnosno o postojanju relativno velikog broja izvora koji su iščitavani kao *drugi* u odnosu na južnoslavenske autopredodžbe, posebice one koje nismo imali prilike vidjeti i uvidjeti na razini lokalne identifikacije, odnosno drugosti na (kolonijalnu?!) impostaciju dvaju dominantnih nacionalizama u okviru južnoslavenske, najprije kraljevine, a onda i federacije. No isto je tako činjenica da su mnoge od tih heteropredodžbi ustvari samo uvjetno *druge* i utemeljene su ili na uvidima koje su imali drugi koji su se saživjeli s prostorom i vremenom uobličavanja tih autopredodžbi kao svojih (Celia Hawkesworth) ili je riječ bila o emigrantskom uvidu, hrvatskom i srpskom, od autora poput Branka Lenskog pa sve do Ante Kadića. Ali dok je hrvatska stručna literatura utemeljena na autopredodžbama koje ispituju stereotipe, srpska je često ona koja ih stvara.

Upravo zato možda hrvatska postkolonijalna reakcija i proces preispitivanja mjesta dvojice pisaca u korpusu i jesu tako snažno ideologemski ozna-

²⁵ Upravo iz tog sočiva otvara se i pitanje kanoniziranja povijesti bosansko-hercegovačke književnosti, bosanskog standarda, ili pozicioniranje crnogorske kulture, književnosti i jezika u ovakvom okruženju. Stereotipizirana 'neštokavska područja', kad već govorimo o kulturalnoj geografiji, u tom su smislu bila, Lacan bi rekao, 'nesvjesno privilegiрана' (u obliku razlike kao 'totalne društvene činjenice', v. 1983:126–127).

čeni. Tu je riječ o odnosu prema Krlježinu tekstu u kojem se na razini ideologije čitanja s jedne strane iščitava 'otpor' osviještenom (i izuzetno zakašnjelom) nacionalizmu, ali i raskrinkavanje malograđanstva s druge strane (koje je hrvatski zakašnjeli nacionalizam uzimao kao svoju paradigmatiku osnovu kroz politički program prvoga hrvatskog predsjednika i njegove administracije, da se na trenutak vratimo 'dnevnopolitičkoj upotrebi' tekstova). A kad se govori o Andrićevu kompleksu mitologema, tu se uglavnom postavlja pitanje vrijednosne pozicioniranosti empirijskog autora, a onda i traženje tekstualnih i autorskih intencija koje bi dekodirale neke od elemenata takve pozicioniranosti. U njemu je postkolonijalna Hrvatska (koja je vrlo brzo nakon osamostaljenja kolonijalno podčinjena globalističkim strujanjima) vidjela onaj tip 'odnarođivanja' koji je paradigmatički bio prisutan kao mitologem u dijelu nacionalnog bića koji je početkom dvadesetog stoljeća prihvatio ideju 'nacionalnog jedinstva'. U tom je smislu upravo tako shvaćani 'nacionalni program' pokušavao razumjeti druge i uspostaviti odnos jednakopravnosti, premda je kroz diseminaciju, čak i Andrićeva rukopisa, ovakvom svjetonazoru bilo jasno da se na 'presjecištu kultura' pod fokalizacijom iz *naše* pozicije (je li neophodno pravoslavne i srpske?) ustvari radi o nametanju jedne od povlaštenih dijaloških opcija.

Na toj točki tumačenja (književne) 'reprezentacije' (prikazbe) vrlo je izravno vidljiv na početku spominjani način podražavanja uokviravajućeg tekstualnog obrasca koji izrasta u prostor širi od samog tekstualnog koji se proučava. Tekst, naime, iz takve pozicioniranosti, prestaje biti tumačen iz sebe samog, s referencama koje se usmjeravaju prema intertekstualnim i izvantekstualnim kompleksima, već lokalno zadani modeli identifikacije polaze od pozitivističke zadane pozicije tumačenja pisca (kao Jugoslavena, Hrvata, komunisti ili 'prodane duše') i/ili od pozicije djela koje se reflektira prema stvarnosti, kudikamo više nego prema njezinoj reprezentaciji koja svoju diseminaciju (ali i semiozu) usmjerava prema drugim tekstovima (uključujući i one koji 'izmišljaju tradiciju'). To znači da se nalazimo u prostoru čitanja u kojem je politika silno željela postati poetikom, ali pritom nije shvatila da je poetika ustvari proizvela fikciju političkog koja se onda mogla koristiti u pragmatične svrhe nagovora, upravo kako je bio slučaj u Andrićevim i Krlježinim esejima.

U slučaju Krlježina teksta, na primjer, oživljavanje lika Frana Supila zapravo je oživljavanje fikcijskog tekstualnog koji izravnije komunicira s Krlježinim Starčevićem ili Križanićem nego li s političkim Supilom (ili Starčevićem) iz političkih govora s kraja 1980-ih i početka 1990-ih. Jer u tim je govorima nanovo 'izmišljana' (konstruirana) i puku tumačena (rekonstruirana) tradicija koju je otkrivala (malograđanska) politička elita tog vremena. U

ta tumačenja uključena je i fikcionalizacija likova kao ideologemskog sloja književnog autorstva, a o čemu je bilo riječi u većem dijelu ovog teksta.

Slično se može reći i za način na koji je Murkeji konstruirala svoj tekst, odnosno na koji joj je prezentiran materijal za interpretaciju. Lokalni imaginarij pružio je jasnu strukturu značenjskih potencijala (i naturaliziranih nagovora) Andrićeva teksta, a prostor obnove srpskog nacionalnog mita postao je, kroz takav izmišljaj, središnjim mjestom identifikacijskog pozicioniranja slavnog pisca u odnosu na fokalizaciju tumačiteljice. Takav 'položaj' pisca u tekstu zapravo onda tumači mnoge pripovjedačke fokalizacije u poznatim romanima kao tendenciozne, nabijene nagovorom i isključivo lokalno identificirane. Onda su, u pragmatičnom političkom čitanju, svaki *naši* koji se u romanu *Na Drini Ćuprija* pojavljuju kao pravoslavci ustvari oni koji se mogu tumačiti kao predmet agresije, a time je i nagovor tog teksta onoliko tendenciozan koliko i smještanje Njegoševo u prostor mržnje, permanentne, nepromjenjive i zadane 'za vječnost'. A onda opet, može se postaviti i ovakvo (protu)pitanje: je li 'zadovoljstvo pripovijedanja' i žudnja koja je njime proizvedena nužno ideologemski impostirana zamišljajem nacionalnih i drugih identifikacijskih kompleksa, ili se u cijeloj priči ostavlja nešto prostora za diseminacijski otklon i iščitavanje slojeva koje nije zasitila hegemonija dominantnih odnosa unutar vladajuće diskurzivne paradigme?

Ovdje se također mora reći kako se problem ovih tekstova može promatrati i iz perspektive koja nadilazi okvire što nam ih zadaje imaginarij izmišljanja nacije i repozicioniranja mjesta iz kojih se tumače stereotipi koji se žele (ili hoće) iz polja poetičke uokvirenosti prenijeti na polje političkog (ideološkog djelovanja). To znači da osim onog 'što je pisac htio reći', a što silno zanima politiku koja hoće biti poetikom, postoji i onaj 'ostatak' što ga je proizveo tekst, a što je ispričano kao priča koja će jednakom silinom utjecati na politiku (koliko je ona utjecala na poetiku). To je ona pri/povijest koja također proizvodi i svoj intertekst i odnosi se prema drugim tekstovima, više (ili barem jednako kao i) nego prema političkom diskurzu. Riječ je o tipu interteksta koji se odnosi prema opusu pisca, intertekstu nacionalne i komparativne povijesti književnosti, ali i onom što se tradicionalno naziva 'univerzalnim vrijednostima'. Upravo o tome govori Bogert u svojoj knjizi o Krleži, progovarajući o problemu probijanja u univerzalno kroz mrežu visoke zasićenosti lokalnom identifikacijom u tekstovima kao što su *Zastave* ili *Banket u Blitvi*. O tom govori i Vučković kad govori o Andrićevu 'tipično ekspresionističkom' proznom obrascu 1920-ih. No onda opet, s druge strane, postoji u tim Krležinim tekstovima srednjoeuropska veza, a na nekoliko mjesta sam pisao i o tome koliko toga Krležine tekstove povezuje s Krausom i Musilom, vjerojatno više nego s Andrićem. Istovremeno, postoji i opravdani argument da se Andrićeva proza, pogotovo roman *Prokleta avlija*, počne čitati u

kontekstu mitskog realizma, kao djelo koje je u mnogo čemu anticipiralo romane poput Grassovih (*Limeni bubanj* /1959/ i *Prokleta avlija* /1954/ nastajali su približno isto vrijeme). U tom kontekstu, teorijski, čak možemo govoriti o nagovještaju Ecovih i Rushdijevih tekstova.

Dakle, bez obzira na vrlo velike mogućnosti koje nam u tumačenju tekstova pruža takvo lokalno pozicioniranje, bilo bi dobro da se opet vratimo globalnom intelektualnom uokvirenju u odnosu problema kojima se ovdje bavimo prema uokvirenjima tekstova širim od ograničavajućeg svijeta jezika kojim su napisani i svjetonazora kojim su uvjetovani (i koji su upisivali u naraciju nacije). Da bi se bolje uočio prostor narativnih manipulacija ispričanim, kako od strane autorskih intencija tako i od strane ideologa izmišljanja tradicije i narativnih konstanti nacije, mislim da treba osim o književnim povjesničarima progovoriti i o mogućim polazištima za interdisciplinarno pozicioniranje u sklopu šire zamišljenih mogućnosti proučavateljske prakse koja se bavi komparativnim proučavanjem tekstova i njihova utjecaja na globalno diskurzivno uključanje lokalne pozicioniranosti na šire sustave.

Na nama je, dakle, da uvidimo kako pozicioniranje navedenih pisaca u postkolonijalno zadani kontekst (pa ako se s takvom formulacijom postkolonijalnosti u ovom kontekstu u potpunosti i ne slažemo) može, na razini prepoznavanja identifikacijskih taktika u tekstu u odnosu na razne *druge*, ne samo obogatiti tekstove koje otprije smatramo prepunima značenjskih slojeva i nijansi, već također ukazati i na neke druge taktike autora, one koje su do sada ostale prikrivene ispod površinskih slojeva teksta, pogotovo kad sučelimo fiktivske tekstove i eseje ovih autora. Čini mi se da je jedna od tih taktika koja je ovdje 'razotkrivena' upravo ona koja se odnosi na umrežavanje ideologema i 'plivanje' naše dvojice pisaca u teškim vremenima u diskurzu ideološki determinirane norme koja je zadavala diskurz dopustivog. Jer: ako je Krleža, kako kaže Lasić, bio 'unutarnji disident' u svom tekstu, nesumljivo je to, do određene mjere, bio i Ivo Andrić. Možda jedino s nešto drugačijim predznakom tog disidentstva u tekstu.

3. Lokalna identifikacija, globalno modeliranje i ideologija naracije nacije

Upravo u tom kontekstu Bhabhina definicija postmodernizma kao lokalne legitimizacije ima smisla. Nije naime riječ o novom razdoblju koje slijedi nakon vremena 'metasustavā' koji su našu svijest oblikovali unutar 'povijesno zadanih velikih modela', odnosno narativa. Čak usuprot tome, riječ je zapravo samo o demokratizaciji glasova, o polifoniji 'drugih' koji su i u doba velikih metanarativa bili 'tu' kao potlačena manjina i subalterni glas koji dolazi iz drugog plana, ali koji tek sada, na kraju razdoblja velikih kolonizacija, globalističkog pregrupiranja strateških moćnika i, na području kulture, (za-

padno)eurocentričnih 'modernizama' polako stječu legitimitet i pravo na iskazivanje modaliteta vlastite razlike i na govor vlastitim glasom (jezikom). Radi se dakle o mogućnosti manjinskih zajednica, potlačenih naroda, donedavno okupiranih nacija, prognanih, izopćenih i raseljenih da kroz 'napukline u sustavu' počnu osvajati legitimno pravo na 'svoj' pogled na (postkolonijalnu) cjelinu, definirati tipove svoje legitimizacije unutar do tada nedostupna prostorna uokvirenja i određivati vlastito mjesto u sustavu koji svojim glasom obogaćuju, ne podređujući mu se odmah u polazištu. Homi Bhabha govori o mogućnosti 'izdomljenih' (kod Bhabhe *unhomely*, nasuprot *homeless*, odnosno beskućnika) da steknu pravo na legitimizaciju izvan prostora (u koji fizički vjerojatno i dalje nisu dobrodošli), ali u vremenu koje se u ovom postojanju suvremene naracije nacije (Rushdie, Grass, Morrisson i dr.) sve više shvaća skokovito: kao imaginacija nacije koja je svojom narativnom legitimacijom stekla pravo na svoju imaginarnost i na stvaranje i dekonstrukciju vlastita mita i stereotipa koji ju (ih) podražavaju.²⁶

Istovremeno u suvremenom svijetu lokalna legitimizacija koja je prostorno suverena sve teže ostvaruje svoju afirmaciju u vlastitom prostornom okruženju i opetovano se izvana istiskuje iz središta ideologemskog interesa tržišta imaginarnog čitateljstva, bez obzira na nastojanja nacionalnih institucija i pojedinaca oko vlastitih imaginarija, njihova stereotipiziranja i dominantnih oblika političkog i kulturnog prenošenja. Ona se gubi, možda bi bolje bilo reći zagubljuje, i njezini se narativi vrlo teško snalaze u promijenjenim uvjetima prijenosa, odnosno u novim medijima i u agresivnoj navali globalističkog narativa podražavanog mnogim novim i nekim tradicionalnijim načinima. Riječ je o postupcima podražavanja jedinstva novog mitologema zajedništva, od konzumentsko-materijalne usmjerenosti prema 'širokim masama' do književno-tržišne uvjetovanosti, filmsko-holivudske nametljivosti i pritisaka koji nameću i određuju proizvodnju novih modela kulturalnih stereotipiziranja a ostvaruju se putem medijskih pritisaka, reklama i neizravnih kulturoloških pritisaka međunarodnih korporacija (Jameson i Miyoshi, ur.

²⁶ Mislim da modalna sličnost s tipovima izopćenosti koji su opisani u Andrićevim fikcijskim tekstovima smještenim u prošlost Bosne nije slučajna: tipovi legitimizacije zapravo su tamo arhetipski postavljeni i lako ih je preslikati u svijet (suvremenih) raslojavanja imaginarnih cjelina. Osim toga, upravo oslanjanje na romantičarski arhetip i odmah potom njegova dekonstrukcija u Andrićevu pripovjedačkom postupku (usp. Vučković, 2002:346–347) ukazuje na imaginarnost konstrukta i svijest o tipu naracije nacije kojom autorska intencija manipulira. Vjerojatno se, uz malo nategnutosti, mogu uočiti i elementi postkolonijalne legitimizacije u nekim esejima Miroslava Krleže. Podsjetimo se samo 'nadzemaljskog podrijetla vatrogasne kacige s crvenim repom' (austrijske, bidermajerske) iz eseja 'Europa danas' (usp. Škvorc, 2003:93).

1998).²⁷ Upravo stoga mi se čini da je odgovor na pitanje postavljeno na samom početku uvjetovan uspostavljanjem kontekstualnih denotatora koji u obzir uzimaju okolnosti navedene u obliku paradigmatičkih modela kulturalnog sustava, onih koji okružuju fikcijski narativ te se on praktički nameće sam po sebi.

Postajući ključnim pitanjem u procesu prepoznavanja onog tipa identifikacije koji danas gradimo u odnosu na narativ stereotipa o nama samima, imaginarij naracije nacije kreće se, kako smatra Anderson (1991:67 i dalje), u rasponu od mitske projekcije proizvedene u vremenu romantizma (u hrvatskom slučaju ilirskog pokreta i vremena Bachova apsolutizma; u srpskom kroz 'romantiziranu' Garešaninovu interpretaciju vizije češkog diplomata Franje Zacha i Vukove 'čuvane' članke; usp. Oraić-Tolić, 2003), do njezina stereotipiziranja kroz primjene u novim prilikama i konačno uspostavljanja 'velikog narativa' koji se uokviruje lociranjem vlastita modernizma prema onim vladajućima i fizički ili kulturalno kolonizatorskima.²⁸ Radi se o projekciji metanarativnog modela modernizma, i njegove paradigmatičke mijene, kakav smo kroz kolektivnu memoriju zapisanog i izrečenog izmislili i zamislili zaokruživanjem u imaginarnu narativnu cjelinu u vremenskom razdoblju od preko stotinu i pedeset godina. Govorimo ovdje o opisu sustava i njegovu podražavanju kroz usmenu i pisanu narativnu praksu širu od književnog kanona, a podražavanu kroz stereotipe o njezinoj europskoj pripadnosti i projekciji razvoja.

U svojoj izvanjski zadanoj i imperativno nametnutoj kulturalnoj legitimizaciji ovakav pokušaj interpretacija tekstova i njihovih presjecišta u najširem zamislivom smislu riječi pokušava zapravo narativ nacije locirati u prostor uokvirujućih kulturalnih (modernističkih) modela i na taj način barem malo doprinijeti određivanju mjesta jedne nacionalne paradigme i njezina prava na vlastitu identifikaciju unutar šireg sustava privremenosti koji joj to pravo negira, bilo agresivnom suvremenom globalističkom praksom ili propitivanjem modela tradicije u obliku 'preinterpretiranja', kako bi rekao Eco,²⁹ naracije nacije. Istovremeno priznavajući pravo na lokalnost i regionalnu le-

²⁷ U tom su zborniku naročito zanimljivi prilozi Paik Nak-chunga: 'Nations and Literatures in the Age of Globalization' i Barbare Trent: 'Media in a Capitalist Culture'.

²⁸ Otuda i neprekidna potreba za lociranjem (lokalne i globalno gledano marginalne) kulture u europski kontekst, od političkog ponavljanja o tome da 'smo mi Europa', do legitimiranja naracije nacije u takvom kontekstu putem knjiga tipa *Hrvatska književnost u europskom kontekstu* ili: *Krlježini europski obzori* (V. Žmegač, 1986); ili na primjer: *Delo Ive Andrića u kontekstu europske književnosti* (R. Vučković, 1981). Pitanje stereotipiziranja kod Andrića i Krlježe upravo je u središtu ovog rada, a na kraju će biti nešto riječi i o lociranju kulture.

²⁹ Ova je Ecova knjiga (1992) originalno pisana na engleskom, a termin 'over-interpretation' prevodimo kao 'preinterpretacija'.

gitimizaciju, odnos globalnog pritiska prema lokalnoj kulturi ostvaruje prostor za minimalni zajamčeni prostor legitimizacije, ali bez jamstva njezinoj tržišnoj prijemčivosti.³⁰

Zanimljivo je ovdje naglasiti da se komparativnom analizom može utvrditi da je većina takvih legitimizacija uspostavljena kao tip negacije i po-
drivanja u odnosu na dvije uokvirujuće paradigme koje je uspostavio vlada-
jući (hegemonistički) tip legitimizacije, bilo da se radi o irskim narativima
koji revaloriziraju odnos prema dominirajućoj anglo-keltskoj kulturi (npr. Ian
Baucum i njegovo 'pre-pričavanje' viktorijske Britanije iz irskocentričnog
narativa 'naracije nacije'), ili pak Bhabhin citat iz Rushdieva romana *Soton-
ski stihovi*, gdje lik Mr. 'Whisky' Sisodiae izgovara rečenicu koju Bhabha
uzima kao osnovu mogućeg uspostavljanja odnosa bivših koloniziranih kul-
tura prema dominirajućoj – engleskoj: 'Problem s Englezima je da se njihova
povijest događala preko mora pa oni ne znaju kako je shvatiti' (prev. au.).³¹
Sličan postkolonijalni odnos negacije određenog tipa naracije nacije može se
iščitati iz nekih Krležinih članaka koji se odnose prema dijelu mađarske,
austrijske i srpske povijesti ili njezinih paradigmatskih uključivanja koji po-
lažu pravo na tip legitimizacije koji ovaj autor isključuje iz svojih 'pograni-
čnih kulturnih prostora'.³²

Mislim da je važno naglasiti da se potreba za takvim tipom istraživa-
čkog interesa u odnosu na književne tekstove nije razvila uslijed danas čestih
pomodnih traganja za novim knjigama i novom znanstvenom paradigmom ili
pak novom literaturom kojom bi se moglo ići s vremenima pod ruku. Aplikaci-
ja modelnog narativa naracije nacije u lokalnim praksama identificiranja u
središtu je zanimanja mnogih istraživača iz raznih područja humanističkih

³⁰ Premda će to pravo nacionalna književna historiografija na primjer preuzeti kao
imperativ (u obliku Brešičeve knjige o slavonskoj književnosti, ili pregleda koji su sasta-
vili Sablić-Tomić i Rem) proizvedena legitimizacija je ostala knjiškim imperativom i ni-
je se u raslojenom svijetu 'novih vrijednosti' (Pharek) pretvorila u marketiško-tržišni im-
perativ. Iako to nije moje područje, pretpostavljam da se slično događa i na području po-
vijesne literature i odnosa novih legitimizacija (kritičkih i preispitivačkih) i podražava-
nih stereotipova i narativno-imperativnog 'metasustava'.

³¹ Ako drugačije nije naznačeno, svi su prijevodi citata stranih autora iz knjiga na-
vedenih u literaturi na drugim jezicima autorovi.

³² U Krležinu modelu naracije nacije dva kolonizacijska dominantna narativa naj-
bolje su obuhvaćena u romanu *Zastave*. Upravo se možda u tome krije i Krležino odbija-
nje koncepta Srednje Europe, unatoč njegovom fikcijskom podražavanju (Škvorc, 2003).
Kod Andrića situacija je drukčija: od aktivista Mlade Bosne Andrić je vidio otpor samo
jednom modelu kolonizacijske prisutnosti u sadašnjosti i drugom u prošlosti. Izučavajući
kompleksnost prostora u odnosu na vrijeme, nije se odvažio izvan svojih naracijskih pri-
čati o važnim stvarima. Kada to čini, daje materijale za proizvođenje 'nacionalnog'
objedinjavajućeg i praktički kolonizacijskog narativa (kosovskog i nješkoševskog).

znanosti već duže vrijeme, zapravo još od prvih uvida u načine na koje globalni modeli pseudoidentificiranja utječu na uniformiranje kultura i čija posljedica uglavnom biva odbacivanje vlastite tradicije kao marginalnog, akademskog ili 'školskog' posla, obično nasiljem 'dominirajuće kulturalne paradigme' zbitog u uski krug pojedinih skupina istraživača koje se 'bave nekim nerelevantnim i neisplativim problemom', ili pak izdavanjem od države subvencioniranih časopisa i tjednika koji tržišno nikako ne bi mogli preživjeti. Pritom se zaboravlja činjenica da tek neprekidnim ukazivanjem na ukupnost narativnih modela koji su oblikovali 'stanje stvari' u određenom nacionalnom kontekstu nema niti pronalaženja rješenja za relevantne i nagomilane probleme i na mogućnosti opstanka različitosti kao imperativa današnje intelektualne elite, ako se o njoj još uvijek uopće može govoriti. Slično se može reći i za proučavanje tekstova uklopljenih u kanon hrvatske, odnosno srpske književnosti, a koji se isto tako mogu promatrati u ključu širih identifikacijskih procesa legitimiranja i objašnjavanja vlastite (postkolonijalne) specifičnosti, njezina doprinosa jedinstvenoj europskoj i široj kulturi, ali i lokalnim modelima identifikacije i razotkrivanja stereotipa (nas i o nama) koji okamenjuju stanje stvari i čine kulturalnu zajednicu poroznom i prijemčivom za razne oblike manipulacija, nacionalnih, ideološki determiniranih, tržišnih i globalno-imperijalističkih. Isto se odnosi i na prostore između upravo tako, lokalno identificiranih kultura, a o čemu je ovdje zapravo najviše riječ.

Tako se zapravo došlo do revalorizacije shvaćanja poststanja kao pluralizma različitih mogućnosti i to u trenutku kad su i same postmoderne etikete postale nešto od čega se danas bježi, gotovo jednako kao što se pred dvadesetak godina bježalo od formalizma. U tom se kontekstu danas na problem postmodernizma može gledati kao na pitanje emancipacije različitosti (drugosti) i mogućnost prevladavanja stroge podjele na lokalno i globalno, naše i njihovo. Upravo u tom kontekstu važna je svijest o postkolonijalnom 'stanju stvari'. Na pitanje postkolonijalizma kao na prostor pomirenja i oprosta kao imperativnog narativa ne gledaju još tako u potpunosti ni kulture koje su odavno inaugurirale taj način razmišljanja. Tako se postmoderno stanje zapravo upravo može definirati kao mimeza stanja nesigurnosti i prijelaza. Otud i mogućnost takvog čitanja Krlježe i Andrića, u prostoru fikcionalizacije 'mekih' prostora faktografske proze.

Sjetimo se uostalom ideje da je postmoderna književni oblik u kojem se 'ukazuje na postupak pisanja' ili na ironično zahvaćeno i schlegelovski shvaćeno 'neprekidno poniranje' kao osnovu postmodernog iskaza. Naravno, razlikujući postmodernizam i postmodernu i uzimajući te dvije definicije kao prihvatljive, ipak se iz opisa 'stanja stvari' kao kulturalne paradigme možemo vratiti (postmodernom) 'književnom stanju stvari' kao prostoru podrazumijevanja destabilizacijskih elemenata urušavanja cjeline koja se zamišlja u obli-

ku pretpostavljenog i zaokruženog sustava. Upravo otuda i ovaj kulturalni preokret: u odnosima dvojice pisaca prema paradigmama nacionalnog stereotipa hrvatstva i srpstva može se otkriti polazište i jedan od 'dubinskih slojeva' koji je karakterističan za njihove tipove naracije nacije, a time i odklon od modernističke paradigme kao 'unaprijed zadana nadmodela'. Važno je međutim napomenuti i uvijek imati na umu da, ipak, svako proučavanje književnih činjenica polazi od tekstova. Tako uostalom tvrde i 'postmodernistički usmjereni' zagovornici kulturalnog studija. Oni međutim tekstovima podrazumijevaju paradigamske cjeline šire od samih književnih činjenica, uključujući u njih i pripovijest o povijesti naroda ili zajednice, njezino stereotipiziranje u modalnu datost nepodložnu preispitivanju i konačno dekonstrukciju modela u postkolonijalnom i drugim poststanjima. Prema Benedictu Andersonu, tip lokalne identifikacije zadan je u razdoblju romantizma, istovremeno s nastankom narativa njemačkih romantičara o 'romantičnoj (samoupitnoj) ironiji' kao dominantnoj duhovnoj kategoriji individualne identifikacije. U tom smislu valja nam u zaključku progovoriti ne samo o čitanju tekstova već i taktikama autora kojima se služe u stvaranju prostora nagovora, ili tradicionalno rečeno, horizonta očekivanja.

5. U zaključku: Krležine i Andrićeve 'taktike'

Istražujući neke elemente Krležinih i Andrićevih pripovjedačkih taktika, otkrili sam dvije vrlo zanimljive stvari koje su nas, znatno kasnije, nagnale da posegnemo izvan područja metodološke uokvirenosti teorijom i književnom znanošću općenito i krenemo u vrlo varljive i opasne vode interdisciplinarnog pristupa književnom djelu, ali i kulturalnom kontekstu kao novom primarnom odredištu proučavanja. Razmišljajući o mogućnostima objašnjavanja ironičnih pripovjedačkih i posebno implicitnih autorskih taktika kod Krleže, uočili smo da on, smještajući radnje svojih djela u vrijeme kad se u hrvatskom nacionalnom prostoru oblikovala neoliberalna nacionalna svijest, prema kojoj se on vrlo otvoreno postavio u tekstu 'O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva', koristi pripovjedne taktike primjerene privremenosti jezične rane neoliberalne konvencije u objašnjavanju pozicije pojedinca u okviru nacionalne objedinjavajuće paradigme.

Krleža istovremeno u tom tekstu čini dvije stvari: dekonstruirati ideju hrvatstva naznačenu u 'Kraljevu' i 'Velikom meštru sviju hulja' i određuje se ideološki na vrlo kompleksnom području između nacionalnog i revolucionarnog. Smještajući legendu o opstojnosti ' hrvatstva' u prostor svoje ideološke uvjetovanosti 'socijalnom pravdom' i modificiranim idejnim 'crvenim plamenom' koji će buknući u nacionalnom kontekstu i na liniji Bogumili-Križanić-Kranjčević (te sijedom glavom Ante Starčevića koja je 'jedina bila dosljedna'), Krleža je sve vrijeme unutar samog svog fikcijskog svijeta morao objaš-

njavati uslojenost idejne umetnutosti svojih pripovjedača unutar autorske intencije koja im se, odmaknutošću od tako zadana sloja suprotstavljala, bilo u obliku naznačenom u 'Podravskim motivima', ili u kompleksnim fikcijskim slojevima romana *Povratak Filipa Latinovicza*. Glasnik revolucije i dijaloga s moralno konzervativnim gospodarski neoliberalnim malograđanstvom bio je zapravo u svojoj osnovi estet koji je još žešću raspravu vodio s kulturalnom paradigmom koja ga je iskazno i umjetnički zadala.

Tako se u njegovu iskazu na razini naracije nacije zapravo zbivalo dvoje. S jedne strane je njegova iskazna paradigma u nefikcijskim tekstovima inzistirala na 'vertikali' čijem je oblikovanju upravo pripovjedačka i ideologemska pozicija Krležina trebala biti središnjim autoritetom. S druge strane je u čitavom nizu fikcijskih tekstova (a ponajviše u *Zastavama*) ista ta paradigma bila dekonstruirana i preispitivana iz uvijek nove i drugačije dijaloške perspektive pretvarajući to 'beskrajno poniranje' u ironično udvajanje glasova iskazivano u polifonoj igri. Događalo se tu višeglasje kod kojeg se čak ponekad gubilo 'čvrsto mjesto' koju je konstrukcija liberalnog nacionalizma iz gore navedenog teksta željela učvrstiti kao ishodište autoriteta. Dobar primjer takvog 'vertikalnog' kodiranja nacionalnog kontinuiteta i sugestije imaginarne zajednice koju njegov esejistički tekst kodira u fikcijskom uokvirenju znaka nalazimo u 'Predgovoru Podravskim motivima Krste Hegedušića'. Posebno je zanimljivo ovaj tekst sagledati u odnosu na onaj ulomak koji dekonstruira hrvatsku malograđansku inteligenciju, a iz kojeg je citirano ranije:

(...) a kao Starčević, tu našu stvarnost nije gledao tako jasno ni jedan naš umjetnik onog vremena.

Sve je to kod Starčevića ostala verbalna pobuna državno-pravnog, jednostranog, manijakalnog saborskog govornika, ali da je on, promatran iz današnje retrospektive, jedini temperamenat i jedina glava koja je umjela da se uzdigne mjestimično do proročke snage jezičnog izraza, to je nesumnjivo. U mračnom klupku samostalaca, praktičnika, domorodaca, rodoljuba, ilira, nazovipoštenjaka i narodnjaka, u sveopćem siromaštvu, pokvarenosti, žalosti, pijanstvu i bijedi mađarskog robovanja, pun gnušanja i gađenja nad tim trubili-
ma što črčkaju gluposti pod naoblačenim mađarskim nebom, zaglušen od govedarskog čavrljanja naših otimača i lopova u plemićkoj surci, on je gledao naše sive smrdljive dronjke stvarnosti jasno, i u tom čehanju cunja našeg prošlostoljetnog politikanstva on je prezirao sve povukodlačene fantome naše stvarnosti te taj svoj prezir izražavao glasno i smiono decenijama.³³

³³ U: Miroslav Krleža V, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 95, str. 218.

U odnosu na lokalnu identifikaciju, pozicioniranje u lokalnoj postkolonijalnoj i interkulturalnoj sredini te mjesto u 'širem kulturalnom kompleksu', Krležini naratori uvijek pripadaju srednjoeuropskom krugu i pružaju otpor ideji 'Hrvatske' (pod čim on uglavnom misli na Zagreb i tzv. 'Bansku Hrvatsku' kao kulturno inferiorne kolonije. Naravno, riječ je o još jednoj kontradikciji kad je o Krleži riječ. Inzistirajući na 'Hrvatskoj književnoj laži', na ideji da 'osim Starog i nekoliko Kranjčevićevih stihova' nije bilo ničeg u hrvatskoj književnosti vrijednog spomena,³⁴ istovremeno će Krleža uvijek neizravno inzistirati na punopravnoj 'pripadnosti zapadnom krugu', na ideji Oksidentna kao ishodišnoj za hrvatsku kulturu i ideji kulturne ravnopravnosti s ostalim kulturama u Austro-Ugarskoj. Kolonijalni položaj pitanje je političke borbe, kako u esejima tako i u *Zastavama*. Prema tom pitanju se Krleža odnosi, ali kao političkom drugom, ne kao kulturalnom drugom. Kulturalni drugi za Krležinog model autora su 'Kongo', ali, što se kulturalno pokazalo vrlo važnim, i 'Bihać'.

Istovremeno osim na razini modela identifikacije koja je na razini autorske intencije najizravnija za razumijevanje fikcionalizacije proze koja želi inzistirati na svome faktografskom, važno je u ovom kontekstu reći i nekoliko riječi o procesu u kojem poetsko postaje političko, a političko – poetsko. Dok se to kod Andrića u fikciji zbiva na razini iščitavanja slojeva umetnutih u tijelo teksta kao neizravni nagovor, a u faksijskim tekstovima na razini fikcionalizacije faksije kao 'živog mita' koji je također samo prostor za uspostavljanje odnosa između kultura i civilizacija, kod Krleže je slučaj kompleksniji. Pišući politički tekst (a to vrlo često čini i kad piše fikciju),³⁵ on istovremeno na razini poetskog usložnjavanja građe gradi simbolički položenu fikciju koja uvijek crpi iz političkog. Njegovi su tekstovi, od ekspresionističkih do postmodernih, svi 'umučeni' u politiku (kako bi rekao Jameson). Stilizacija kojom na razini iskazivanja i usložnjavanja autorske intencije (u obliku ironičnog uslojavanja iskazanog) uokvirava to političko, međutim, otvara prostor i mogućnosti čitanja koje izmiče bilo kakvom utiskivanju matrice u jednokratnost i pojedinačno kodirani nagovor trenutka. Vrijeme je u ovim tekstovima ponovljivo, kao i mogućnost interpretacije postupaka agensa koji usmjeravaju performativno u tim tekstovima prema svojim naturalizacijama teksta. U tome je zapravo snaga, a ne slabost ovih tekstova, kako se to često mislilo. Zato su oni živi i danas, a često se kaže kako bi iz perspektive suvremenog političkog (i poetskog) trenutka 'ponovo trebalo čitati Krležu'.

³⁴ Kasnije će se to, u Krležinu stilu, opet primijeniti, pa će na jednom mjestu reći: 'Došao sam od Šenoe'.

³⁵ Tu prije svega mislim na njegov prvi i posljednji roman, na *Tri kavaljera frajle Melanije* i na *Zastave*.

S druge je strane Ivo Andrić, stvarajući svoj svijet naoko apovijesne i mitske zemlje Bosne, takve koja se samo izvanjskim okvirima odnosi prema širem kontekstu porobljenosti i uokvirenosti silama (i silnicama) koje ostaju izvan teksta, većinom pisao o prostoru unutar kojih se sažimala srž odnosa među ljudima i modelima suprotstavljenih agensa. Pričajući pri/povijest o tim rubnim situacijama, on je zapravo proizvodio intelektualističku prozu koja u procesu interpretacije manje ovisi o kontekstu konkretnog povijesnog nagovora nego što je to slučaj kod Krlježe. U fikcijskim tekstovima povijesni 'slučaj' određenog lika, od Alije Đerzaleza do Mehmed paše Sokolovića, manje je svojom (ne)ponovljivošću ucijepljen u isripovijedano vrijeme nego li je slučaj s Kamilom Emeričkim ili Pubom Vlahovićem iz romana *Tri kavaljera frajle Melanije*. Upravo je zato vjerojatno Andrićeva proza bila prijemčivija i, u krajnjoj liniji, jednostavnija za čitanje izvan lokalno zadanog diskurzivnog polja, dakle izvan nacionalnog konteksta, od Krlježinih proznih djela, koja su uvijek bila uokviravana lokalnim političkim diskursom. Bez njegova razumijevanja i 'priznavanja njegove ukupnosti kao prostora očitovanja subjekta', dakle čitatelja; recepcija i prihvatanje teksta od strane model autora prikraćeni su za čitavu jednu dimenziju.³⁶ Čini mi se da je tome tako recepcijski i reprezentacijski. Mitska slojevitost umetnutog nacionalnog kao statičnog ovdje se suprotstavlja krlježijanskom tumačenju legende kao dinamike opstojnosti koja se ponavlja u lokalno obilježenom diskurzivnom okruženju i dekonstruira se iz originalne forme reprezentacije u politički nagovor prezentacije. Upravo zato za Andrićev model autora prostor 'egzotičnog istoka', dakle Orijenta, nije samo prostor 'susretišta svijetova' (i svijesti o konstrukciji razlike) već i sigurno mjesto drugosti na kojem se simboli mogu slobodno razvi(ja)ti u ambleme bez da dođe do opasnosti od mogućeg tumačenja poetike kao politike, u banalnom smislu riječi.³⁷ Osim toga, još je Vučković primijetio da obrazac u kojem se u 'egzotični', 'istočni', gotovo mitski prostor umeće tematski stroj destruktivnog, rubnog i proklizavajućeg koje 'prodire' do granica ljudske opstojnosti, nije nešto što je nastalo u Andrićevoj Bosni (2002:16–19). Riječ je o obrascu koji poznaje još njemački ekspresionizam, romani K. Edschmita, J. Wassermannia i A. Döblina. Tako je pitanje 'originalnog' podteksta koji objašnjava prostor bosanske interkulture svoj modalni obrazac našlo još u ekspresionističkoj poetici. Upravo zato je vrlo važno mjesto novele (priče) 'Put Alije Đerzaleza' u Andrićevoj poetici i način na koji se, uz 'preslikavanje matrice' (tragični junak, čežnja za željom, potreba

³⁶ Pitanje diskursa kao 'mjesta očitovanja subjekta' uz cjelokupnu zasićenost kontekstualnim uvidom utemeljena je na E. Benevisteovim idejama o diskursu.

³⁷ Kao što to može biti slučaj s tumačenjem eseja okupljenih u knjizi *Umetnik i njegovo delo*, Sarajevo 1981. I deo: O Njegošu i Vuku.

za prolijevanjem krvi, neshvaćanje svijeta), vrši i dekonstrukcija obrasca jedinstva priče, na način koji će, puno kasnije, biti karakterističan tek za post-modernu poetiku (ali i njezinu politiku). Ironija te proze, dakle, nije iščitljiva samo na razini umnažanja potencijala teksta, nego na igri povijesnog i iz povijesti izopćenog, stiliziranog kojem je svrha ogoljivanje odnosa među likovima u prostoru izdvojenosti iz prostora i vremena u konvencionalnom smislu književne geografije vremena u kojem su prva Andrićeva djela nastajala.

Ironija Andrićeva pogleda dokučiva je dakle tek na još dublje uslojenom intencijskom sloju od onog vrlo dobro prikrivenog Krležinog, a koji 'operira' u odnosu izrečenog i prešućenog, ponavljano i 'drugачije rečenog'. Smještajući, naime, radnje svojih najboljih priča i romana u vremena kad se još na prostorima pripovijedanja nije oblikovala suvremena nacionalna svijest i kad nisu zaživjele romantične koncepcije imaginarnih nacija kao fikcijskih konstrukata (Anderson) najšire moguće protežnosti (prostorno i povijesno), Andrić je fingirao mogućnost tumačenja prostora mitom pripovjedačke opstojnosti u vremenu. Čini mi se da upravo zbog toga ni nije završio svoj po nekim elementima najzanimljiviji roman *Omer paša Latas*. Ta je naime knjiga svojom vremenskom zadanošću i ucjepljivanjem likova iz 'vremenski i prostorno osviješćenog' kulturalnog kruga ušla upravo u potrebu da se vrijeme tretira kao izvanjski zaokružena diskurzivna činjenica. A o tome će Andrić progovoriti tek u svojim nefikcijskim tekstovima, kao na primjer onim već analiziranim, o Njegošu i Vuku Karadžiću. Odmak mitskog uvjetovanja u obliku 'priča se' ovdje je počeo bježati pred prvim nacionalno zadanim i kontekstualno uklopljenim likovima poput Vjekoslava Karasa ili istočnohercegovačkih vojvoda na rubu pobune protiv konkretne zemlje. A to je već područje trusno poput onog kojim se Krleža kreće u romanima od *Tri kavaljera frajle Melanije* i (alegorijskog) *Banketa u Blitvi*, a što se pogotovo jasno vidi u *Zastavama*.

Upravo zato njegov most stoji 'kroz sve te vekove', a komunikacija klasno i nacionalno uslojenog društva u pričama poput 'Ćorkana i Švabice' ili 'Anikinih vremena' opstoji u vremenu i bez dramske napetosti izravnog suprotstavljanja 'drugom' glasu u toj kompleksnoj sredini različitih vjera i kulturalnih uklopljenosti. Nasuprot Krležinu obnavljanju nepostojeće, odnosno nekonzistentne legende koju onda stalno treba objašnjavati u dramskoj dinamici i napetosti glasova koji se međusobno neprekidno negiraju ili potvrđuju, gotovo kao kod Dostojevskog fingirajući mitski prostor nesigurnosti, Andrić je stvorio priču prostora naseljavajući je elementima mitskog kao pozornice na kojoj se može igrati 'igra'. Još je Nikola Milošević u vrlo zanimljivoj, i vlastitim kulturalnim okruženjem uvjetovanoj knjizi *Andrić i Krleža kao antipodi* (1976) dobro uočio tu različitost na razini autorske intencije. Ali, s obzirom na naslanjanje beogradske škole promišljanja književnosti prije svega na

ruski formalizam (i njegove kasnije derivate), njegove analize nisu išle puno dalje od otkrivanja strukturalnih zakonitosti uvjetovanih takvim, samo između redaka nagoviještenim, intencijskim postupcima.

Nama je danas suvremena praksa novohistoricističkog pristupa, post-moderna po tome što nam je ukazala na mogućnost da ideološki uvjetovane kompleksne kulturološke pojave pokušamo promatrati izvan dvaju ograničavajućih paradigmi uvjetovanih prošlošću i sadašnjosti, otvorila mogućnosti zalaženja iza onoga što se može otkriti formalnom analizom teksta i primijeniti na različito uvjetovana motrišta, ideološki uvjetovana drugačijim vladajućim paradigmama od one koju je zadao sustav okvira u vrijeme i na prostoru nastanka djela. Suvremena teorija kulture u svom proučavanju književnih fenomena kao dijelova šire zamišljena kulturalnog polja sve više kontekstualno poseže za prostornim određivanjem okvira autorstva unutar nekog nacionalnog prostora ili čak uže zadanih paradigmatičkih parametara, ali i za mogućnostima koje ispisani tekstovi dosežu u okruženju koje se nalazi izvan prostora i diskurzivnih ograničenja (hegemonije) lokalne identifikacije. Riječ je o kulturalnoj uvjetovanosti paradigme i njezinoj ovisnosti o prostoru, vremenu i naraciji vlastite nacije, s jedne strane, a o mogućnostima (re)prezentacije tog postupka u šire zamišljenom kontekstu kanona, onako kako ga je konstruirala i manipulirala hegemonija moći struke.

Potpuno je jasno da nema konsenzusa o tome koliko se izravan odnos prema Oksidentu ili Orijentu odražava na smještanje djela u korpus 'suvremene književnosti zapadnog kruga'. Koliko su 'prostori između' čvrsto zadanih nacionalnih književnosti, odnosno književni opusi koji proklizavaju iz jednog u drugo književno polje danas prisutni u tom kanonu, to nam je potpuno jasno.³⁸ No svaki parametar klasifikacije širi od diskurzivnog uključivanja nacije kao okvira kulturalnog polja, kao svoju bitnu odrednicu obuhvaća razumijevanje nacionalnog prostora kao prostora (ali i imaginarnog vremena) razlike i drugosti. To se zbiva tako što se strukovnjaci pozivaju u svojim istraživanjima na 'demokratsku' paradigmu koju zadaje kao uzor demokratskom prostoru polivalentne fokalizacije književnih, fikcijskih i faktografski fingiranih glasova. Kako je opći pojam demokracije zapravo uvijek vezan uz njegovo pojavljivanje ili kršenje participacijske ili reprezentacijske paradigme u nekom određenom prostoru označenom kao nacionalnom (LaCapra, 1985), tako se i demokratski prostor fikcije zapravo izvanjski ograničava nacionalnim okvirom jezika i kulturalne upisanosti u neki prostor. Pritom pro-

³⁸ Tu prije svega govorimo o opusima 'pisaca između', kako je pisano u Škvorc (2010) i o poziciji koju je definirao Homi Bhabha, a koja se ponajprije može primijeniti na Andrićev opus u odnosu na hrvatsko, bosansko i srpsko kulturalno polje, a na Krlježu u odnosu na mađarsko kulturalno polje, premda je to drugo više nategnuto.

tokoli fikcije prelaze ta područja, ali njezino kontekstualno uključivanje u druge modele neizravne upisanosti (strana kulturalna polja) često pronalazi barijere. Vidjeli smo to u slučaju Miroslava Krleže i Iva Andrića, pogotovo kad je bilo riječi o esejističkim tekstovima, ali i o mogućoj prenosivosti fikcijskih tekstova ne samo iz jezika u jezik već i iz kulture u kulturu. Interes književnog teksta pretvarajući poetiku u politiku često 'zatvara' tekst prema model čitatelju 'književnosti' kao fenomena koji nadilazi prostor naracije nacije namijenjene samoupotrebi i vlastitoj konsolidaciji. A to je u hrvatskoj (pa i drugim južnoslavenskim književnostima) često bio slučaj. Tako je upisanost u druge lokalne identifikacije, izvan prostora interkulturalnog prepletanja kultura u dodiru, često proces koji nailazi na nepremostive poteškoće. Globalna upisanost uglavnom se ograničava na književne i kulturalne činjenice koje apstrahiraju lokalnu upisanost. Upravo tu dolazi do paradoksa. Andrić, čija se lokalna upisanost na razini površinskih slojeva tekstova čini dominantnom, zapravo na razini prijenosa u druge oblike identifikacije ima izglednije mogućnosti nego li duboko lokalno upis(iv)ani Krležin tekst. Nije slučajno da su prevedeni i čitani jedino oni Krležini romani koji amblematiziraju lokalnu identifikaciju na način opisan gore kod Andrića.³⁹

Književnost je, baš kao i demokratska zastupljenost, oblik artikulacije interesa određene grupe, odnosno reprezentacija svijeta. Kad je književnik slavan, onda nacija koja toj tradiciji pripada želi biti ta koja prisvaja prostor uokviravanja tog djela kao vlastiti, neovisno o stvarnoj recepciji njegovih djela u prostoru prisvajanja. Upravo s obzirom na takav odnos u konkretno zadanom slučaju naracija *pripovijesti* uvijek se odvija u nekom prostoru i u okviru neke nacije koja taj prostor ispunjava u obliku vlastita kulturalna presjecišta. Unutar njih upisuje se naracija nacije kao jedini oblik fikcijskog i fingirano faktografskog, odnosno legendarnog i mitskog protjecanja vremena. Još od ideja Homija Bhabhe o dodirnim prostorima kultura unutar kojih se pričaju *pripovijesti* o naciji ta je naracija nacije uvijek zamišljena u odnosu prema drugima koji tu naciju ugrožavaju svojim sudjelovanjem u zbivanjima na *njihovu* prostoru. U otporu prema *drugom* naracija nacije konstruira svoj imaginarij i taj se proces zbiva u okviru izgrađivanja vlastite kulturalne paradigme, sve do okamenjavanja simboličnih vrijednosti u stereotipe kojima se osigurava opstojnost komunikacijskog prostora 'našeg' konsenzusa prema 'njihovom'. Kao što je to slučaj u prostoru demokratskog dogovaranja, tako i u prostoru književne komunikacije postoji 'prostor odricanja' u okviru kojeg

³⁹ Čitajući samo bibliografije koje se bave prijevodima djela s južnoslavenskih prostora na engleski (Mihailovich, 1984; Grubišić, 2006), vidjet ćemo da su najprevedeniji Krležini tekstovi novele (Cvrčak pod vodopadom, Veliki meštar sviju hulja, Hodorlahomor veliki, Bitka kod Bistrice Lesne), a od romana *Povratak Filipa Latinovicza* i *Na rubu pameti*, dakle djela upravo na tragu identifikacijskog uključenja o kojem je pisano.

je jedna paradigma spremna gubiti da bi kasnije svojom sposobnosti sudjelovanja u pregovorima nešto mogla natrag dobiti. U tom prostoru konstante često gube svoje povlašteno mjesto, a priča o naciji izgrađena na njezinim 'čvrstim mjestima' predstavlja prostor na kojem lokalna identifikacija izlazi iz svoje uokvirenosti mitom i vlastiti mit nudi ne samo kao priču o sebi već i kao priču o drugom.

Na tom se mjestu postavlja pitanje 'okamenjivanja' povijesti i projekcija mitskog iskustva u ideologemsko manipuliranje faktima i način na koji se takve taktike odražavaju u djelima Krleže i Andrića, odnosno način na koji se iz tih djela čitaju. I jedan i drugi autor pisali su eseje u kojima su podražavali nacionalnu priču istovremeno je obikujući, određivali konstante i namećali vlastite interpretacije 'prostora odricanja'. Krleža se odrekao srednje Europe, u čiju je priču istovremeno utkao svoje narativne i dramske tekstove. Andrićevo 'odricanje' bilo je kompleksnije, od onog koje se odnosi na naciju, do onog koje je, prividno, repozicioniralo poziciju 'nas' i 'našeg' u tekstovima (pogotovo u romanu *Na Drini ćuprija*) i odredilo se kao *drugi* u odnosu na ishodišni prostor pripovijedanja.

Zanimljivo je da se u nefikcijskim tekstovima taj prostor odricanja sužava i priča o naciji poklapa se s očekivanjima, ili se makar odvija unutar tipa pozicioniranja koje je karakteristično za sredinu koja je proizvodi, na razini nacionalnog i identifikacijskog. Pritom je primjer Krležina Starčevića posebno zanimljiv utoliko što se diferencira dvojno. S jedne strane to je povijesni lik koji umetnut u povijesni niz nije neophodno pozitivan karakter (čitano iz pozicije naracije malograđanstva), a s druge je strane on otjelovljenje romantičnog (i romantičarskog) puntara, onakvog na kojem se gradi priča o vlastitoj povijesti gotovo u svakoj narativnoj situaciji u kojoj kroz esejistički tekst fikcijski elementi počinju dominirati. To se zbiva u dužem periodu, kroz čitav niz tekstova, od 'Deset krvavih godina', preko teksta 'O patru dominikancu Juraju Križaniću, tekstu 'Prije trideset godina', do vrlo esejističkog teksta 'Teza za jednu diskusiju'. Čak i u destruktivskom tekstu u kojem se 'korigira' priča o naciji ('O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva') Starčević i dalje funkcionira ne samo kao povijesna ličnost koja se rekonstruira nego i kao romantički buntovnik kojeg se konstruira.

Problem Andrićeve Njegoša je sličan, ali mu je ishodište drugačije. Dok Krleža dekonstruira nikad do kraja zaokruženi mit, destabilizirajući ono što se u stereotip opstojnosti i identiteta nikad do kraja nije zaokružilo, Andrić se naslanja na postojeći mit koji svojim statičkim pozicioniranjem stoji kao jasno definirani autoritet 'naše patnje' i naše (samo)destrukcije. No njegov tekst ima i razinu čitanja koje treba uvažiti Andrićevo naslanjanje na gotovi model u fikcijskim tekstovima te uzeti u obzir koliko je od tog modalnog koristio u esejima. Da takva sugestija nije bila u središtu istraživačkog zani-

manja, vidi se iz prakse. Posebno se stvari usložnjavaju kad te lokalno identificirane taktike bivaju čitane iz drugih diskurzivnih uključenja.

Bilo je u ovom kontekstu 'globalnog' uvida u lokalnu identifikaciju vrlo zanimljivo vidjeti kako se prema Andrićevu nefikcijskom tekstu pozicionirala Vanita Singh Mukerj, a prema Krležinu Ralph Bogert.⁴⁰ Čitajući tako pozicionirana, naturalizacijski i aproprijacijski zasićena, polazišta i tumačenja teksta, možemo dekodirati dva modalno različita načina pretvaranja poetičkog teksta u politički nagovor. To bitno utječe na način dekodiranja lokalne identifikacije iz pozicije interpretacije zasićene širim uvidom u problematiku kojom se ovdje bavimo. Istovremeno, to znači da možemo, kao interpretacijska zajednica,⁴¹ postati svjesniji činjenice kako politički nagovor u kulturalnom polju koje nadilazi lokalnu identifikaciju može izbljedjeti i prepuštiti mjesto onim slojevima poetičkog nagovora oko kojeg lokalne interpretacijske zajednice nisu u svakom trenutku mogle postići konsenzus. Tako je pitanje naracije nacije(a), odnos Oksidenta i Orijenta i poetska praksa dvojice vjerojatno najznačajnijih autora s južnoslavenskih prostora još jednom ostalo otvoreno, u čemu je, kako smatraju novi historici, veličina ne samo autora kojima se bavimo već i same činjenice da i čitanje tekstu prilazi kao otvorenoj mogućnosti koja se ne mora (i ne može) realizirati pojedinačnom praksom čitanja. Ono što smo u međuvremenu postigli su, nadam se, neke nove smjernice za ponovna iščitavanja tekstova kojima smo se bavili, a oko kojih bi interpretacijske zajednice interkulturalnog područja u koji su ova djela ucijepljena mogle postići konsenzus. Naravno, uz punu svijest o privremenosti takvog dogovora u prostoru 'demokratskih procedura' i (uvijek novih) modela politizacije svakog poetskog teksta i svake 'tekstualne poetike'.

Literatura:

- Anderson, Benedict (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition. London i New York: Verso.
- Arnold, Arnim (1972): *Prosa des Expressionismus. Herkunft, Analyse, Inventar*. Stuttgart, Berlin, Köln u. Mainz. (Sprache und Literatur. 76.)
- Bal, Mieke (1981): 'The Laughing Mice or: On Focalization'. *Poetics Today*. 2.2 (Winter 1981) str. 202–210.

⁴⁰ S obzirom na bibliografiju dvojice autora, očito je da govorimo o dvjema različitim instancama ideologemskog i praktičkog pristupa problemu.

⁴¹ Kad govorimo o interpretacijskoj zajednici, govorimo o uvidu koji je svojom teorijskom perspektivom nagovijestila Linda Hutcheon (1995), a koji svoju eksplikaciju, potrebnu za naš kontekst, nalazi u knjizi D. W. Minara i S. Greera *The Concept of Community* (2007).

- Bal, Mieke (1991): 'Prema kritičkoj naratologiji'. U: V. Biti, ur: *Suvremene teorije pripovijedanja*. Zagreb: Globus.
- Baudrillard, Jean (2001): *Simulacija i zbilja*. Zagreb: Jesenski i Turk, predgovor Rade Kalanj.
- Bakhtin, Mihail (1973): *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Prev. R. W. Rotsel. Drugo izdanje Ann Arbor: Ardis.
- Bhabha, Homi (1993): *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Biti, Marina i Danijela Marot Kiš (2008): *Poetika uma. Osvajanje, propitivanje i spašavanje značenja*. Zagreb i Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada i Izdavački centar Rijeka.
- Biti, Vladimir (1991): *Suvremene teorije pripovijedanja*. Zagreb: Globus.
- Biti, Vladimir (2002) *Poetika i etika pripovijedanja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Bloom, Harold (1995) *The Western Canon: The Books and Schools of the Ages*. New York: Harcourt Brace.
- Bogarth, Ralph (1991): *The Writer as Naysayer. Miroslav Krleža and the Aesthetic of Interwar Central Europe*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Bourdieu, Pierre Felix (1987): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Burger, Peter (1984): *Theory of the Avant-Garde*. Eng. prev. Michael Swan. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Certeau de, Michel (2002): *Invencija svakodnevnice*. Prev. s franc. Gordana Popović. Zagreb: Naklada MD.
- Cohen, Richard (1997): *Global Diasporas: An Introduction*. London: UCL Press.
- Culler, Jonathan (1991): *O dekonstrukciji*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Derrida, Jacques (1991/2004/): *Dissemination*. London i New York: Continuum. Prijevod na eng. i pred.: Barbara Johnson.
- Dukić, Davor i dr. (2009): *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Ur.: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje i Ivana Brković. Zagreb: Srednja Europa.
- Eagleton, Terry (2002): *Ideja kulture*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Eagleton, Terry (2005): *Teorija i nakon nje*. Zagreb: Algoritam. (*After Theory*, prev. Darko Polšek).
- Eco, Umberto i dr. (1992): *Interpretation and Overinterpretation*. London: Cambridge University Press.

- Eco, Umberto (2005): *Šest šetnji pripovjednim šumama*. Zagreb: Algoritam. (Prev.: Tomislav Brlek).
- Jameson, Fredric (1981): *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca: Cornell University Press. (Fredrik Džejmson, *Političko nesvesno*. Beograd: 1984. Prev. Dušan Puhalo).
- Jerkov, Aleksandar (1991): *Od modernizma ka postmodernizmu*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Foucault, Michel (1994): *Znanje i moć*. Zagreb: Nakladni zavod Globus. Prev. Rade Kalanj.
- Frank, Manfred (1994): *Kazivo i nekazivo*. Studije o njemačko-francuskoj hermenautici i teoriji teksta. Zagreb: Naklada MD.
- Genette, Gerald (1980): *Narrative Discourse*. Ithaca: Cornell University Press. Prev: Jane E. Lewin.
- Genette, Gerald (1991): 'Tipovi fokalizacije i njihova postojanost'. U: V. Biti, ur.: *Suvremene teorije pripovijedanja*. Zagreb: Globus
- Greenblatt, Stephen (1991): *Shakespearean Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Los Angeles: California University Press.
- Hutcheon, Linda (1995): *Irony's Edge. The Theory and Politics of Irony*. London i New York: Routledge.
- Jameson, Fredric (1981): *The Political Unconscious. Narrative as a Social Symbolic Act*. London: Routledge.
- Jameson, Fredric i Masao Miyoshi, ur. (1998): *The Cultures of Globalization*. Durham: Duke University Press.
- Kodrić, Radoman (2007): *Politika književnosti*. Beograd: Filip Višnjić.
- LaCapra, Dominic (1985): *History and Criticism*, Ithaca: Cornell University Press.
- Lacan, Jacques (1983): 'Frojdovska stvar'. U: Žan Lakan: *Spisi*. Beograd, Prosveta.
- Lasić, Stanko (1982): *Krleža. Kronologija života i rada*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Minar, David W. I Scott Greer, ur.: *The Concept of Community*. London i New Brunswick: Aldine Transactions.
- Mukerji, Vanita Singh (1990): *Ivo Andrić: A Critical Biography*. Jefferson i London: McFarland & Company.
- Oraić Tolić, Dubravka i Erno Kulcsar Szabo (2006): *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*. Zagreb: FF Press.
- Oraić Tolić, Dubravka (1996): *Paradigme 20. stoljeća. Avangarda i postmoderna*. Zagreb: 1996.

- Parekh, Bhikhu (2000): *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke i London: MacMillan.
- Pranjić, Krunoslav (2003): 'Proslov'. U: Ivo Andrić: *Priča o Japanu i druge odabrane*. Zagreb: Konzor.
- Rorty, Richard (1989): *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stojanović, Dragan (2003): *Lepa bića Ive Andrića*. Novi Sad i Podgorica: Platoneum i CID.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1989): 'The New Historicism: Political Commitment and the Postmodern Critic'. U: Aram Vesser, ur.: *The New Historicism*. London: Routledge.
- Škvorc, Boris (2003): *Ironija i roman. U Krležinim labirintima*. Zagreb: Naklada MD.
- Škvorc, Boris (2005): 'Neki problemi periodizacije Krležine proze (i proze njemu suvremenih autora)'. U: B. Škvorc: *Gorak okus prešućenog*. Zagreb: Alfa.
- Škvorc, Boris (2006): 'Društveno djelovanje i pozicioniranje autora: Ivo Andrić i Miroslav Krleža'. U: *Hrvatska književnost u 20. stoljeću, različite ideje i funkcije književnosti*. Ur. Branimir Bošnjak i Cvjetko Milanja. Zagreb: Altagama.
- Škvorc Boris (2010): 'Konstrukcija, prenošenje i preoblikovanje priče(a) o nacionalnim identitetima: O Krležinom Starčeviću i Andrićevom Njegošu'. *Lingua Montenegrina*, vol. III, no. 5, str. 297–334.
- Van Dijk, Teun A. (1997): 'Discourse as Structure and Process'. U: Teun Van Dijk, ur.:
- Van Dijk, Teun A. (2006): *Ideologija. Multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.
- Vučković, Radovan (2002): *Andrić: istorija i ličnost*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Washbourne, Neil (2005): 'Globalisation/Globality'. U: D. Atkinson, P. Jackson, D. Silbely i N. Washbourne, ur.: *Cultural Geography*. London i New York: I. B. Tauris.

Boris ŠKVORC

**KRLEŽA AND ANDRIĆ, LOCAL AND GLOBAL IDENTIFICATION:
FICTIONALIZATION OF THE FACTOGRAPHIC;
POETICS AS (AND) POLITICS**

This paper is a continuation of a study that deals with a problem of national identities in works of Miroslav Krleža and Ivo Andrić that is published in previous issue of *Lingua Montenegrina* (5/2010). The major issue of concern in this paper is the problem of fictionalization of factional discourse and generic models of different approaches to the problem of (hi)story of national identities in a work of two 'national bards', that is, most important authors in Croatian and Serbian contemporary literature. In a centre of this research project is a problem of global and local identification in a polyphonic voices of two authorial intentions, as well as the influence of 'real' positioning of Ivo Andrić and Miroslav Krleža on a historic matter of concern. This is an issue concerned with decoding the semantic layer that influences 'universal values' and the concept of its naturalization in fictional text of above mentioned authors. The question of local and global positioning is in a centre of research attention in this paper. In this context, the important issue becomes the dynamic relationship between political and poetic focalization in regards to the issues that are in a focus of attention in text, that is the issues of identity, otherness, colonial dependence and a possible positioning 'in spite' of this traditionally built expectations. In their narrative tactics both authors in question are concern with matters 'they are not rely concerned with' in order to manipulate the order of power relations in relation to the issues discussed and in texts and the 'order of things' in the environment of countries (communities) they were living and 'telling the(ir) stories in. This provides a new outlook on the problem of 'the narration of the nation' in wider global environment in which authors such are Andrić and Krleža definitely belong to. The question of global identification and local positioning are in a centre of concern in this research project. To understand this process will, I argue, contribute greatly in a process of dynamic and controversial relationship between local cultures and value systems better.

Key words: local and global identification, Krleža, Andrić, feigning, interpretation communities, hegemony, faction, fiction